

Kultura sjećanja na Domovinski rat u Slavonskom Brodu i okolici

Ivančić, Ines

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:246620>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Ines Ivančić

Kultura sjećanja na Domovinski rat u Slavonskom Brodu i okolici

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, rujan 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
RIJEKA

Ines Ivančić

Kultura sjećanja na Domovinski rat u Slavonskom Brodu i okolici

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr.sc. Vjeran Pavlaković

Studentica: Ines Ivančić

JMBAG: 0009077450

Studij: Diplomski sveučilišni studij povijesti i njemačkog jezika i književnosti

Rijeka, rujan 2022.

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentoru prof.dr.sc. Vjeranu Pavlakoviću na brojnim korisnim savjetima, pomoći tijekom izrade ovog rada.

Zahvaljujem se i svojoj obitelji te prijateljima, osobama koje su mi bile oslonac i podrška tijekom studiranja.

Sažetak

Ovaj diplomski rad bavi se istraživanjem kulture sjećanja na području Slavanskog Broda i njegove okolice. Rad se sastoji od dva dijela: prvi dio temelji se na povijesnom kontekstu, odnosno analizi uzroka Domovinskog rata u Hrvatskoj te o događajima u Slavanskom Brodu i okolici za vrijeme rata. Objasnjeno je i zašto je ovaj dio Slavonije bio toliko zahvaćen ratom, iako nije bilo konkretnih ciljeva za osvajanje istog. Drugi dio rada temelji se na spomeničkoj baštini, danima sjećanja te udrugama koje održavaju sjećanje na Domovinski rat. Navedena je i transformacija sjećanja, odnosno otklanjanje socijalizma i početak stvaranja nove kulture sjećanja još za vrijeme rata. U tom kontekstu analizirane su promjene naziva ulica, trgova i javnih ustanova poput škola. Na kraju, kultura sjećanja na Domovinski rat na ovom području uspoređena je s ostatkom Hrvatske te je analizirana materijalna kultura sjećanja na Domovinski rat.

Ključne riječi: Domovinski rat, kultura sjećanja, mjesta sjećanja, kolektivno sjećanje, Slavonski Brod

Abstract

This thesis will bring an overview of the Culture of Memory in Slavonski Brod and its surrounding area. The thesis consists of two main parts: the first section focuses on the historic context – it analyzes the causes of Croatian War of Independence, as well as the events happening in Slavonski Brod and the surrounding area. It also elaborates why this area of Slavonija was so heavily targeted, despite the fact that there were no specific goals for its capture. The second section of the thesis provides an overview of cultural heritage, memorial days and associations that commemorate and maintain the memories of Croatian War of Independence. The segment also elaborates on the transformation of the Culture of Memory and how the cultural heritage was transformed to serve the purpose of eradicating the memories of socialism even during the war. Changes of the names of streets, squares and public institutions are also analyzed. The second section also provides an analysis of the

cultural heritage that represents material Culture of Memory on the Croatian War of Independence.

Keywords: the Croatian War of Independence, Culture of Memory, places of memory, collective memory, Slavonski Brod

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Cilj, struktura i metodologija rada.....	3
3. Domovinski rat.....	4
3.1 Domovinski rat: uzroci i povod ratu.....	5
3.2 Domovinski rat u Slavonskom Brodu i okolici.....	10
4. Povijest i sjećanje.....	14
4.1 Kolektivno sjećanje.....	15
4.2 Kultura sjećanja.....	16
5. Transformiranje sjećanja.....	17
6. Mjesta sjećanja.....	19
6.1 Spomen-obilježja Domovinskom ratu.....	19
6.2 Udruge proizašle iz Domovinskog rata.....	31
6.3 Dani sjećanja.....	32
7. Analiza kulture sjećanja u Slavonskom Brodu i okolici.....	36
8. Zaključak.....	40
9. Popis literature.....	42
10. Popis izvora.....	44
11. Popis fotografija.....	49

1. Uvod

Danas, 2022. godine, odnosno 30 godina nakon Domovinskog rata, koji je ujedno označio i raspad Jugoslavije, posljedice se i dalje osjećaju, a kolektivno sjećanje još uvijek je u procesu formiranja. No, osim negativnog sjećanja na rat, u Hrvatskoj je također prisutna nostalgija kao i jugoslavensko nasljeđe. Ratni sukob koji se proširio područjem nekadašnje Jugoslavije ostavio je neizbrisiv trag za sve njene narode. Istraživanja su pokazala da ratovi u svim nacijama ostavljaju najtrajnije, ali i najdublje sjećanje.¹ Sjećanje na Domovinski rat još uvijek prenose preživjeli svjedoci, što politički vrh koristi kako bi oblikovao kulturu sjećanja koja okuplja narod i definira mu identitet.

Nakon Drugog svjetskog rata na ovim područjima osnovana je Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ) sastavljena od šest republika: Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Slovenije i Srbije. Na vlasti je bila Komunistička partija koju je predvodio Josip Broz Tito, a koji kasnije postaje i predsjednik države.² Kada su republike počele tražiti veće slobode odlučivanja, 1963. donesen je ustav koji označava proces osamostaljivanja republika. Nastaje Autonomna pokrajina Kosovo, koja zajedno s Vojvodinom postaje društveno-politička zajednica u sastavu republike, a FNRJ postaje Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).³ Ipak, ustav nije riješio unutarnje probleme koji su se javljali u Jugoslaviji, a koji će s vremenom postajati sve više vidljivi.

Uskoro se sve jasnije iskazuje nezadovoljstvo zbog neravnopravnog razvoja republika, a posebno zbog centralizacije financijskih sredstava, ali i drugih „nasljeđa“ Federacije kao što su prava i obaveze federativnih jedinica (republika). Početkom 1970-ih godina u Hrvatskoj dolazi do pokreta za potpunu nacionalnu i gospodarsku ravnopravnost poznatog kao „Hrvatsko proljeće“ ili „maspok“. Pokret je ugušen uhićenjima, ostavkama i represijama sudionika zbog čega se smatra da je Hrvatsko proljeće završilo neuspješno, no ipak je 1974. donesen novi ustav koji je odredio vanjsku politiku, obranu i jedinstveni društveni sustav kao područja zajedničkog interesa republika, a autonomne pokrajine dobile su još veću autonomiju. Odluke ovog ustava otvorile su put decentralizaciji i reformi federacije te su privremeno smirile unutarnju politiku.⁴

¹ Benčić Kužnar, Andriana: *Sjećanje na Domovinski rat*, Zagreb 2020., str. 37

² Jugoslavija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29463> (lipanj 2022.)

³ Dukovski, Darko: *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, 2012., str. 484

Nakon smirivanja krize unutarnje politike, Jugoslavija od 1979. ulazi u ekonomsku gospodarsku krizu koja će biti osjetna naredno desetljeće i ostaje poznata kao „kriza 80-ih“. Kriza je utjecala na nezadovoljstvo naroda, ali i na sve veću liberalizaciju u svim sferama – kulturi, znanosti i vjeroispovijesti. 1980. godine umire Tito i prividan mir sve brže se narušava. Srbija je bila nezadovoljna ustavom iz 1974. godine, a na Kosovu je većinsko albansko stanovništvo zahtijevalo da Kosovo postane punopravna republika u SFRJ. Nemiri na Kosovu eskalirali su već 1981., a pitanje Kosova nije bilo riješeno sve do 1989. godine.⁵

S vremenom će i druge republike tražiti sve veću samostalnost, a pitanje demokracije eskalirat će krajem 1980-ih godina i završiti razornim sukobom i raspadom Jugoslavije.⁶

Nakon uspostave demokracije u Hrvatskoj kao nezavisnoj nacionalnoj državi, važno je postalo pitanje „uređenja“ kolektivnog identiteta koji se formirao tijekom ratnog razdoblja. I danas smo često svjedoci raznih političkih prepirki koje argumente temelje upravo na Domovinskom ratu, posebno u vrijeme dana sjećanja na određene događaje koji su uvijek osjetljiva tema na ovim prostorima, osobito zbog živih svjedoka. Ovaj rad analizirat će kulturu sjećanja na Domovinski rat na području grada Slavenskog Broda koji, iako nije bio u izravnoj opasnosti, svakako je bio zahvaćen ratnim sukobima na ovim prostorima. Kultura sjećanja se u ovom dijelu Slavonije gotovo isključivo koncentrira na Domovinski rat, a razvija se u već spomenutom kontekstu nostalgije te osjećanja posljedica rata. Razvija se kolektivna kultura žrtve i heroizma naroda koji se izborio za svoju neovisnost. Cilj je ovoga rada prikazati kako se sjećanje prenosi na nove generacije i koji su načini da se ono održi u zajednici.

⁵ Dukovski, Darko (2012.), str. 609 – 612, 616, 617

⁶ Dukovski, Darko (2012.), str. 485

2. Cilj, struktura i metodologija rada

Uzme li se u obzir način na koji su se razdvojili nekad ujedinjeni narodi „bratstva i jedinstva“ u Jugoslaviji, lako je za pretpostaviti da svi narodi zahvaćeni ratom u svojim suvremenim državama pokušavaju održati sjećanje na ratne događaje nakon kojih su stvorene njihove suvremene države. Osnovni cilj ovog rada je istražiti i prikazati na koji način se u Slavanskom Brodu i njegovoj okolici potiče kultura sjećanja na Domovinski rat, koji su to događaji, spomenici i drugi načini kojima se prenosi pamćenje na rat te kakvo se pamćenje na rat prenosi.

Rad će biti podijeljen na dva glavna dijela: prvi dio rada temeljit će se na povijesnom kontekstu. Opisat će se najveći događaji i glavne povijesne činjenice Domovinskog rata kako bi povijesni kontekst bio razrađen. Zatim slijedi pregled događaja u Slavoniji tijekom istog, konkretnije u Slavanskom Brodu i njegovoj okolici. Kada povijesni kontekst bude obrađen, preći će se na kulturu sjećanja i objasniti što je kultura sjećanja, kako se u suvremenim državama potiče kolektivno pamćenje?

Proučavanje kulture sjećanja na određenom području zahtjeva i znanje o povijesti tog područja. Kako se ova tema temelji na područje Slavanskog Broda te na kulturu sjećanja na Domovinski rat u svrhu detaljnog istraživanja teme bilo je potrebno iščitavanje literature koja govori općenito o Domovinskom ratu te o Domovinskom ratu na području Slavonije, konkretno Slavanskog Broda i okolice. Osim toga, potrebno je bilo i iščitavanje literature koja govori o kulturi sjećanja, kolektivnom sjećanju, važnostima spomenika i mjesta sjećanja za održavanje kolektivnog sjećanja.

Nakon što su iznesene osnovne informacije o samom ratu i kulturi sjećanja slijedi drugi dio rada koji će se temeljiti na terenskom istraživanju. Terensko istraživanje uključivat će pronalaženje svih spomenika na Domovinski rat u gradu Slavanskom Brodu i njegovoj okolici. Osim toga, dio istraživanja uključuje posjet Državnom arhivu u Slavanskom Brodu, kako bi se analizirala promjena naziva ulica, trgova i škola nakon Domovinskog rata. U sklopu toga bit će navedeni i analizirani lokaliteti, spomen mjesta, dani sjećanja koji potiču kolektivno pamćenje na Domovinski rat u Brodu i okolici. Na kraju slijedi analiza svih segmenata koji čine kulturu sjećanja na Domovinski rat u Slavanskom Brodu i njegovoj okolici te njihova usporedba s kolektivnim sjećanjem u Hrvatskoj.

3. Domovinski rat

Domovinski rat naziv je za obrambeni rat u kojem se Hrvatska borila za neovisnost i cjelovitost države nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a protiv agresora koje su činili Jugoslavenska narodna armija (JNA), Srbija i Crna Gora te ekstremisti u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i to u periodu od 1991. do 1995. godine.⁷ Rat u Bosni i Hercegovini srpski izvori nazivaju Obrambeno-otadžbinskim ratom, a počeo je 1992. godine i trajao do potpisivanja Sporazuma u Daytonu 1995.⁸

Iako se pojam *Domovinski* odnosi na rat u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini, rat je počeo napadom na Sloveniju. Zbog te prostorne podijeljenosti, mnogi ovaj ratni sukob shvaćaju kao tri odvojena sukoba, no rat u Sloveniji (1991.), rat u Hrvatskoj (1991. – 1995.) te rat u Bosni i Hercegovini (1992. – 1995.) pripadaju istom ratnom sukobu u kojem su, kao što je već spomenuto, sudjelovale i Srbija i Crna Gora.⁹

Hrvatski sabor, u svojoj *Deklaraciji o Domovinskom ratu*, govori o važnosti rata za suvremenu Hrvatsku:

*Temeljna vrijednost Domovinskog rata jest uspostava i obrana državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta Republike Hrvatske, čime su stvorene pretpostavke za djelovanje pravne države i vladavine prava te zakonito funkcioniranje državnih tijela kao najbolji način za daljnju afirmaciju dostojanstva Domovinskog rata.*¹⁰

Domovinski rat zaista je obilježio i oblikovao početak samostalnosti suvremene Republike Hrvatske. No, tijekom tih ratnih sukoba na području bivše Jugoslavije, točnije u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini počinjeni su najteži ratni zločini protiv civilnog stanovništva, kao i povrede ratnog i humanitarnog prava nakon Drugog svjetskog rata u Europi. Na Međunarodnom sudu za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije sa sjedištem u Haagu osuđeno je preko 160 osoba.¹¹

Upravo zbog tih teških povreda ratnog i humanitarnog prava, narodi bivše Jugoslavije još uvijek se nisu oporavili od međusobnog sukoba. Sam rat slabo je istražena tema u

⁷ Domovinski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15884> (lipanj 2022.)

⁸ Republika Srpska: *Obrambeno-otadžbinski rat*, <https://www.republikasrpska.net/istorija/odbrambeno-otadzbinski-rat/> (srpanj 2022.)

⁹ Žunec, Ozren: *Rat u Hrvatskoj 1991.-1995., 1. dio: uzroci rata i operacije do Sarajevskog primirja, 1997.*, str. 57

¹⁰ Narodne novine; godina 2000., broj 102.

¹¹ Dukovski, Darko (2012.), str. 535-536

historiografiji, a kada i je, često je prožeta subjektivnim stajalištima, osjećajima i nacionalnim pretenzijama. Problematika rata i dalje je osjetljiva, ali i važna tema u Hrvatskoj. Iz tog razloga, ovaj se rad neće baviti problematikom rata, nego će se temeljiti samo na povijesnim činjenicama koje govore o uzrocima rata te o zbivanjima tijekom rata.

Osnovno pitanje koje se postavlja prilikom istraživanja Domovinskog rata je kako je uopće došlo do tako razornog sukoba među narodima koji su preko 40 godina bili ujedinjeni kao „bratstvo i jedinstvo“? U nastavku rada bit će opisani uzroci i povod sukobu koji je izbio tijekom raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

3.1 Domovinski rat: uzroci i povod ratu

Nakon ustava 1974. kriza unutarnje politike Jugoslavije privremeno se smirila, no raspad SSSR-a krajem 1980-ih utjecao je na sve socijalističke sustave istočne i jugoistočne Europe, pa tako i na Jugoslaviju koja je već godinama u političkoj i ekonomskoj krizi. Geopolitička slika svijeta promijenila se u vrlo kratkom razdoblju, a napuštanje socijalističkih sustava u mnogim zemljama nije protekao mirnim putem.¹²

Kao što je već spomenuto, nemiri u Jugoslaviji ponovno su počeli ubrzo nakon smrti Josipa Broza Tita, već 1981. nakon pobune na Kosovu koje traži samostalnost, što Srbija nije prihvaćala. Pobunu Albanaca na Kosovu Srbija je nazivala genocidom nad Srbima, a kako je u međuvremenu rasla gospodarska kriza, SK Srbije predložio je centralističko-unitarističko uređenje kao način izlaska iz krize, na što se SK Slovenije odmah usprotivio. U Srbiji se tada počeo stvarati mit o genocidnosti Srba i kult žrtvovanja. 1984. osnovan je Odbor za obranu slobode misli i govora koji se zalagao za zaštitu raznih protivnika socijalističke Jugoslavije, no u njemu su ipak dominirali velikosrpski nacionalisti te je djelatnost Odbora ubrzo krenula ka srpskom nacionalizmu. Obnova srpske ideologije postala je sveprisutna, posebno u književnosti i medijima.¹³

Nedugo zatim, 1987. na vlast u Srbiji dolazi Slobodan Milošević, već tada jedan od najistaknutijih političara Srbije. Milošević uskoro kreće s propagandom, preuzevši

¹² Dukovski, Darko (2012.), str. 509 - 510

¹³ Goldstein, Ivo: *Hrvatska 1918 – 2008*, 2008., str. 617 - 618

najugledniji jugoslavenski list *Politika*. Već sljedeće godine počinje „jogurt-revolucija“¹⁴ i „događanje naroda“ ili „mitinzi istine“, odnosno vrijeme u kojem je Milošević provodio čišćenje političkih protivnika u autonomnim pokrajinama Vojvodini i Kosovu, kao i u republici Crnoj Gori.¹⁵

Za to vrijeme u Sloveniji i Hrvatskoj jača liberalizacija. U Sloveniji se 1980-ih razvija jaka alternativna scena i liberalizacija politike i društva te se Slovenija u početku jedina usprotivila Miloševiću i srpskom populizmu, a Srbija je istovremeno gradila sve veću propagandu prema drugim jugoslavenskim zemljama, a svoj nacionalistički program objavila je u *Memorandumu* Srpske akademije znanosti i umetnosti (SANU). Pokušaj stvaranja liberalno-demokratske političke opcije u Sloveniji rezultiralo je još većom propagandom kampanjom u Srbiji, a Socijalistički savez je pokrenuo akciju bojkotiranja slovenskih proizvoda. Ipak, u rujnu 1989. Skupština SR Slovenije usvojila je amandmane za republikanski ustav.¹⁶

Ideja višestranačja u Hrvatskoj također se javlja od sredine 1980-ih godina, no do kraja 1989. godine međunacionalni odnosi u Hrvatskoj bili su još uvijek stabilni, jer je tadašnja vlada Hrvatske ostala „mirni promatrač“, zbog čega je njena politika u narodu kritizirana i proglašena „hrvatskom šutnjom“, što je, kao i raspad SSSR-a, pomoglo porastu popularnosti novih političkih struja.¹⁷

Početkom 1990. godine sazvan je četrnaesti kongres SKJ s ciljem pronalaska rješenja krize u Jugoslaviji, no dogodilo se upravo suprotno. Nekoliko dana nakon sazivanja kongresa, napustile su ga delegacije Slovenije i Hrvatske odbijajući prijedlog Srbije o obnovi centralizma kao rješenja krize, a Makedonija i BiH odbile su zahtjev Srbije i Crne Gore da kongres nastavi s radom. Savez komunista Jugoslavije tako se raspao, a JNA je ostala jedino tijelo vlasti u Jugoslaviji.¹⁸ JNA je do tada već bila izrazito politički organizirana, a od početka krize na Kosovu postala je i sredstvo za provođenje nove nacionalističke ideologije. Time je osim gospodarske započela i teška politička kriza Jugoslavije.¹⁹

Nekoliko mjeseci nakon raspada SK Jugoslavije, Predsjedništvo SFRJ okupilo je vodstvo svih republika i autonomnih pokrajina s ciljem uređenja SFRJ. Stajališta o budućnosti Jugoslavije

¹⁴ Revolucija je dobila naziv jogurt-revolucija jer je zgrada pokrajinske skupštine u Novom Sadu bila zasuta jogurtom.

¹⁵ Goldstein, Ivo (2008.), str. 622 - 624

¹⁶ Žunec, Ozren (1997.), str. 59, Goldstein, Ivo (2008.), str. 643 - 644

¹⁷ Goldstein, Ivo (2008.), str. 644 – 645, Marijan, Davor: *Domovinski rat*, Zagreb 2016., str. 19

¹⁸ Bilandžić, Dušan: *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., str. 761, Goldstein, Ivo (2008.), str. 646 - 647

¹⁹ Žunec, Ozren (1997.), str. 63

bila su različita: Srbija i Crna Gora zagovarale su federaciju, Hrvatska i Slovenija konfederaciju, a BiH i Makedonija nisu jasno izjasnile za koju su opciju, ali su bile za očuvanje Jugoslavije. Kada je Srbija u Skupštini SFRJ bezuspješno pokušala nametnuti federativno uređenje Jugoslavije, pokrenuti su novi razgovori koji su trajali sve do lipnja 1991. kada su BiH i Makedonija ponudile asimetričnu federaciju²⁰. Kako ni taj prijedlog nije prihvaćen, pregovori su u potpunosti prekinuti.²¹

Već 1990. godine republike unutar Jugoslavije organizirale su prve višestranačke izbore, nakon kojih su komunističke stranke ostale vladajuće samo u Srbiji i Crnoj Gori.²² U Hrvatskoj je pobijedila stranka Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) s Franjom Tuđmanom na čelu. Stranka demokratskih promjena (SDP) oko koje su se okupili članovi dotadašnjeg Saveza komunista Hrvatske bila je drugoplasirana.

Iste godine je amandmanima na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske sustav u Hrvatskoj preimenovan iz socijalističke terminologije i poprimio današnju upravnu terminologiju, te su određeni grb, zastava i himna Republike Hrvatske.²³ Krajem 1990. Sabor Republike Hrvatske donosi Ustav Republike Hrvatske u kojem se *Republika Hrvatska ustanovljuje kao nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova i drugih, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava (...)*²⁴, što se ubrzo protumačilo oprečno ustavu iz 1974. godine, jer se pravo na samoodređenje tumačilo kao pravo na odcjepljenje.²⁵ Odlučeno je i da *Republika Hrvatska ostaje u sastavu SFRJ do novog sporazuma jugoslavenskih republika ili dok Sabor Republike Hrvatske ne odluči drugačije.*²⁶

Uspostavom vlasti HDZ-a u Hrvatskoj, donesena je uredba o usklađenju nacionalnog sastava etničke skupne u državnoj službi s njenim udjelom u stanovništvu, zbog čega su mnogi državni službenici srpske nacionalnosti morali napustiti svoja radna mjesta. Ta promjena bila

²⁰ Prema asimetričnoj federaciji, Srbija i Crna Gora bile bi stožer federacije, Hrvatska i Slovenije imale bi konfederalni status, a BiH i Makedonija bile bi konstitutivne republike.

²¹ Marijan, Davor (2016.), str. 26

²² Žunec, Ozren (1997.), str. 60

²³ Narodne novine, 28.7.1990., br. 31

²⁴ Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, 22.12.1990., br. 56

²⁵ Marijan, Davor (2016.), str. 21

²⁶ Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, 22.12.1990., br. 56

je najvidljivija u miliciji koja je tada preimenovana u policiju, što se protumačilo stvaranjem etnički čistim službama u Hrvatskoj.²⁷

Stvaranje višestranačja u Hrvatskoj potaklo je Srbe da osnuju svoju stranku te je u veljači 1990. osnovana Srpska demokratska stranka (SDS) u Kninu sa zahtjevima za novom upravnom podjelom. U međuvremenu su u Hrvatskoj, u mjestima gdje su Srbi činili većinu, organizirani ili je bilo pokušaja organiziranja „mitinga istine“, gdje je srpska manjina kritizirala višestranačje s ciljem borbe za Jugoslaviju, no na tim prosvjedima mnogi nisu skrivali veličanje Miloševića i njegove politike. Krajem iste godine u Kninu je proglašena Srpska autonomna oblast Krajina (SAO Krajina), a tijekom 1991. osnivaju se još dvije srpske autonomne oblasti, jedna u istočnoj Hrvatskoj i jedna u zapadnoj Slavoniji.²⁸

Uskoro slijedi i cijeli niz provokacija pripadnika SAO Krajine u Hrvatskoj, poput „balvan revolucije“ u sjevernoj Dalmaciji, naoružavanja srpskog stanovništva od strane JNA, plebiscit o autonomiji srpskih općina, provale i pljačke oružja u policijskim stanicama poput onih u Glini i Petrinji te masovna medijska propaganda iz Srbije o tome da su Srbi u Hrvatskoj ponovno u opasnosti od ustaštva.²⁹

Kada su u jesen 1990. nove vlasti u Hrvatskoj i Sloveniji objavile prijedlog konfederalnog preustroja Jugoslavije, Milošević je uzvratilo da se u tom slučaju otvara pitanje republičkih granica te da će Srbi ostati u Jugoslaviji.³⁰ JNA se već od sredine 1990. pripremala za sukob. U svibnju 1990. potpuno je razoružala republičke Teritorijalne obrane (TO) pod izgovorom da na taj način štiti TO od krađe. Također je do kraja iste godine povećala brojno stanje postrojbi u Hrvatskoj, BiH i Srbiji, spriječavala je intervenciju policije za vrijeme srpskih pobuna u Hrvatskoj, a sve tvrdeći da tako spriječava međuetničke sukobe.³¹

Ipak, prvi sukobi započeli su već početkom 1991. godine. Prvi veći incident izbija u Pakracu u Slavoniji kada se u veljači 1991. Skupština općine Pakrac, kao općina s većinskim srpskim stanovništvom, priključila SAO Krajini. Nedugo za tim, policajci razoružavaju policajce Hrvate i druge neistomišljenike, na što Hrvatska šalje Specijalnu policiju, a nakon čega u Pakrac stižu postrojbe JNA. Do otvorenog sukoba ipak nije došlo, uredovanje je tada preuzela temeljna policija. Nekoliko dana nakon smirivanja napetosti u Pakracu u ožujku dolazi do

²⁷ Goldstein, Ivo (2008.), str. 660 – 661

²⁸ Glodstein, Ivo (2008.), str. 558 – 559, Marijan, Davor (2016.), str. 23

²⁹ Goldstein, Ivo (2008.) str. 665 – 668

³⁰ Žunec, Ozren (1997.), str. 60, Goldstein, Ivo (2008.), str. 664

³¹ Marijan, Davor (2016.), str. 67 - 68

novog incidenta. Naime, milicija pobunjenih Srba postavila je barikadu na prometnici u Nacionalnom parku Plitvice, koju su Specijalne postrojbe hrvatske policije uspješno razbile, no u sukobu je poginuo policajac Josip Jović, koji se smatra prvom hrvatskom žrtvom u ratu. Na Plitvice je uskoro stigla i JNA koja je stvorila tampon-zonu između sukobljenih strana.³²

Stvaranje tampon-zona bio je način djelovanja JNA kroz sljedećih nekoliko mjeseci, smatrajući da će tako onemogućiti rad tijela sigurnosti Hrvatske.³³

U Hrvatskoj se tada osnivaju policijske stanice stvarajući prsten oko Knina, no u svibnju izbija pobuna u istočnoj Slavoniji kod Vukovara, gdje je ubijeno 12 hrvatskih policajaca, a pobuna se ubrzo proširila pomoću tampon zona JNA. Tada je na sjednici Predsjedništva SFRJ dogovoreno smirivanje stanja te ograničenje kretanja naoružanih formacija na mjesec dana. Pokušaj pregovora Hrvatske s pobunjenim Srbima završio je neuspješno, zbog čega su poslovi javne sigurnosti s policijskih postaja na području SAO Krajine prebačene na okolne postaje, čime su one u Krajini postale nelegalne.³⁴

U svibnju 1991. održan je referendum za ili protiv samostalnosti Hrvatske, a preko 93% građana odgovorilo je potvrdno³⁵, zbog čega je Republika Hrvatska u lipnju iste godine proglašena neovisnom državom.³⁶ Nedugo nakon referenduma o samostalnosti Hrvatske, kada su i pregovori o budućnosti Jugoslavije završili neuspjehom, izbija sukob između JNA i Slovenije (lipanj i srpanj 1991.). Sukob se završava posredovanjem Europske zajednice te je prihvaćen tromjesečni moratorij na odluku o neovisnosti³⁷, nakon čega je hrvatski Sabor raskinuo sve državnopravne veze sa SFRJ.³⁸

No, po završetku rata u Sloveniji, postrojbe JNA povlače se u Hrvatsku i BiH te u ljeto 1991. rat otvoreno započinje u Hrvatskoj.³⁹

³² Davor, Marijan (2016.), str. 72

³³ Isto.

³⁴ Isto, str. 73 - 74

³⁵ Goldstein, Ivo (2008.), str. 677

³⁶ Sabor Republike Hrvatske, Narodne novine 25.6.1991., br. 31

³⁷ Marijan, Davor (2016.), str. 21

³⁸ Odluka Sabora Republike Hrvatske, Narodne novine, 8.10.1991., br. 53

³⁹ Bilandžić, Dušan (1999.), str. 770

3.2 Domovinski rat u Slavonskom Brodu i okolici

U svibnju 1991. u Hrvatskoj je osnovana vojska pod nazivom „Zbor narodne garde“ (ZNG) koja je tada ušla u rat s JNA i srpskim pobunjenicima. Od srpnja 1991. Hrvatska više nije mogla dopuštati postepeno zauzimanje teritorija od strane agresora jer bi izgubljeni teritorij bio potpuno presječen i izoliran.⁴⁰

Tako su sve brigade ZNG u lipnju 1991. pozvane na mobilizaciju, a u Slavonskom Brodu na snazi je bio bataljun 3. A brigade ZNG, pričuvne 108., 139. i 157. brigada, te 37. inženjersko-pontonirski bataljun. Uz brigade, na području tadašnje općine Slavonski Brod djelovala je i Specijalna policija (kasnije jedinica) PU Slavonski Brod.⁴¹

Sjedište spomenutih brigada bilo je upravo u Slavonskom Brodu. Slavonski Brod najveće je naselje posavske Slavonije i jedno od važnijih gospodarskih centara slavonsko – baranjske makroregije. Od iznimne je važnosti zbog svog geoprometnog položaja kroz kojeg prolaze dva koridora: koridor zapad-istok koji povezuje Zapadnu Europu s Bliskim istokom te koridor sjever-jug koji spaja Istočnu Europu s Jadranom. Također, položaj grada kao sjecište između glavnih gradova Zagreba, Sarajeva i Beograda omogućilo mu je dobru prometnu povezanost. Najveće industrijsko poduzeće bilo je *Duro Đaković* koje je također bilo značajno i kao vojnoindustrijski kompleks Jugoslavije. Od Bosanske Posavine i Bosanskog Broda kao njenog sjedišta dijeli ga rijeka Sava.⁴²

Kako je u Brodsko-posavskoj županiji 1990-ih živjelo većinski hrvatsko stanovništvo (80,6%), kao i u samoj općini, nije postojala mogućnost stvaranja srpske autonomne regije. No, južno od Save u mjestima Bosanske Posavine stanovništvo je bilo potpuno izmiješano između Muslimana (Bošnjaka), Srba i Hrvata.⁴³ Ovi podaci važni su za razumijevanje događaja koji su opisani u nastavku.

U ljeto 1991., istočna Slavonija, Baranja i zapadni Srijem postali su dijelom istočnog bojišta, a u rujnu je osnovana Operativna zona (OZ) Osijek pod koju je pripalo i područje Slavanskog

⁴⁰ Bilandžić, Dušan (1999.), str. 770

⁴¹ Marijan, Davor (2016.), str. 82 i str. 101 ; Barać, M., Tomas, M.: *Zauzimanje vojnih objekata Jugoslavenske narodne armije na području slavonskobrodske općine 1991. godine*, Slavonski Brod 2018., str. 45, u: Hrvatski institut za povijest: Slavonski Brod i Brodsko-posavska županija u Domovinskom ratu

⁴² Sočković, Z., Pilipović, F, Rudec, K., i drugi: : *Živjeti u Slavonskom Brodu 1991., 1992.*, Zagreb 1992., str. 8 ; Marijan, Davor: *Graničari. Prilog za ratni put 108. brigade Zbora narodne garde Republike Hrvatske*, Hrvatski institut za povijest, 2006., str. str. 13

⁴³ Lajić, I. i Bara, M: *Ratovi, kolonizacije i nacionalna struktura Slavonije u dvadesetom stoljeću*, 2009., str. 124 ; Marijan, Davor (2006.), str. 14

Broda. Obrana na području općine bila je isprva slabo naoružana, uglavnom automatskim i poluautomatskim puškama, no stanje oružja većeg kalibra poboljšano je krajem srpnja, kada je iz tvornice *Duro Đaković* izvučeno 6 trocijevnih protuzrakoplovnih topova (PZT) 20 mm, pa je 108. brigada dobila sredstva za protuzračnu obranu. Nedugo zatim, nakon intervencije JNA u Sloveniji, određeno je da se naoružanje i oprema premjesti u Srbiju i BiH. Dio naoružanja prevožen je željeznicom kroz Slavonski Brod. Vlak koji je 21.8. krenuo iz Slovenije presreli su pripadnici 108. brigade i 3. bataljuna 3.A brigade ZNG 28. 8. 1991. Pothvat je bio osiguran blokadom vojarne JNA u Slavonskom Brodu kako bi se onemogućila njena intervencija. Isto se dogodilo i 1.9. u Sibirju, gdje su pripadnici 108. brigade zaustavili još jedan vlak u čijim je vagonima pronađena tehnička oprema, ali i vojne čizme što je za njih tada imalo veliku važnost jer ih mnogi pripadnici 108. brigade nisu imali.⁴⁴

12. rujna donesena je odluka da hrvatske snage trebaju blokirati objekte JNA u Hrvatskoj. Na području Slavenskog Broda i okolice nalazila su se četiri takva objekta. Skladište TO u Bukovlju i skladište JNA u Gromačniku. Bez većih napetosti predani su 108. brigadi, a preuzimanje naoružanja i opreme omogućilo je dodatno mobiliziranje. Posljednji vojni objekt JNA bio je u tvrđavi u samom središtu Slavenskog Broda, zbog čega je osvajanje istog stvaralo problem hrvatskim snagama. Borba za njezino oslobođenje trajala je 15. i 16. rujna kada su se pripadnici JNA predali. Posljednje uporište JNA u blizini grada – posada radio-relejnog čvora Degman na Dilju, preko koje je išao sustav veza i kontrola zračnog prometa osvojena je teže, tek povlačenjem pripadnika JNA nakon što je dio vrijednije opreme već bio prevezen helikopterima.⁴⁵

Zbog blokade vojarni, JNA je odlučila u rujnu krenuti u otvoreni napad s ciljem odvajanja Hrvatske na pet dijelova: od zapadne Slavonije prema Virovitici, zatim prema Karlovcu, te od Gospića kako bi kod Karlobaga izbila na more, zbog čega su napadnuti i Zadar i Šibenik.⁴⁶ Pobunjeni Srbi s oznakama SAO Krajine počeli su kontrolirati promet na autoputu Zagreb - Beograd kod Okučana, te su zajedno s JNA vršile napade na pravcu Bosanska Gradiška - Nova Varoš - Okučani, u svrhu spajanja snaga Banjalučkog i Varaždinskog korpusa. Ratno stanje na području općine Slavonski Brod proglašeno je 20. rujna 1991.⁴⁷

⁴⁴ Marijan, Davor (2006.), str. 43 i str. 59, Hrvatski institut za povijest, Barać, M, Tomas, M (2018), str. 53

⁴⁵ Hrvatski institut za povijest, Barać, M, Tomas, M (2018), str. 53 – 59 ; Pilipović, Frano: Živjeti u Slavonskom Brodu 1990. – 1993., Slavonski Brod 2006., str. 128

⁴⁶ Goldstein, Ivo (2008.), str. 705

⁴⁷ Marijan, Davor (2006.), str. 63

No, prvi napad JNA na Slavonski Brod bio je 1. rujna 1991. kada je JNA minobacačkom vatrom gađala most na Savi i naftni terminal Ruščica.⁴⁸

Predviđalo se da će JNA nasilno prijeći Savu iz Bosanske Posavine i tako napasti snage OZ Osijek. Zbog toga se pomno pratila kretanja i koncentracija postrojbi JNA u Bosanskoj Posavini te se davala obavijest brigadama u Slavanskom Brodu i Županji. U prosincu je 108. brigadi naređeno miniranje svih mjesta prijelaza rijeke na području od Davora do Slavanskog Kobaša i na području sela Srbac. Nakon toga su zbog dodatne opasnosti srušeni i mostovi kod Orašja i Gunje.⁴⁹

Kada su sve države Europske zajednice 17.12.1991. odlučile da će priznati neovisnost svakoj republici Jugoslavije koja to zatraži, nakon čega je Hrvatska međunarodno priznata, na teritoriju koje je bilo zauzeto osniva se Srpska Republika Krajina s ciljem aneksije tzv. „srpskih zemalja“.⁵⁰ Ipak, JNA potaknuta porazima u Slavoniji i problemima s mobilizacijom, prihvaća potpisivanje mira s Hrvatskom. Mir je potpisan 3.1.1992. u Sarajevu i održao se sve do 1995., no uz nekoliko kršenja.⁵¹ Taj mir označio je privremeni kraj ratnih sukoba u Hrvatskoj, ali i početak rata u Bosni i Hercegovini.

Kako je Slavonski Brod geografski smješten odmah uz Bosansku Posavinu u kojoj su se od ožujka 1992. vodili veliki sukobi, za sam grad rat je još uvijek trajao. Iako nije bilo otvorenih napada na grad s pokušajem zauzimanja njegova teritorija, bitke su se vodile oko mosta na Savi između Bosanskog i Slavanskog Broda koji još uvijek nije bio srušen, stoga rat u Bosanskoj Posavini ne možemo odvojiti od rata u Slavanskom Brodu. Hrvatska je preko mosta slala pomoć u vidu opskrbe braniteljima u BiH, prelazili su dragovoljci iz Hrvatske, ali i izbjeglice iz BiH. Već 25.3.1992. godine most je napadnut intenzivnom topničkom vatrom, od čega je dio projektila pao i u središte Slavanskog Broda, a granatiranje je nastavljeno i sljedećih dana. Otvoreni zračni napad JNA na most počinje od svibnja 1992., a zadaće brigada Slavanskog Broda bile su pomoć obrane Bosanskog Broda te zaštita mosta.⁵²

Upravo tijekom 1992. godine grad doživljava najveća razaranja. Glavni razlog tome je da je most između dva Broda ostao jedini most koji je spajao Bosansku Posavinu s Hrvatskom. Nakon što je u travnju 1992. uništen most kod Slavanskog Šamca, Slavonski Brod je ostao

⁴⁸ Isto, str. 63 i 64

⁴⁹ Marijan, Davor (2016.), str. 101 – 102

⁵⁰ Bilandžić, Dušan (1999.), str. 773, Goldstein, Ivo (2008.), str. 709 i 715

⁵¹ Goldstein, Ivo (2008.), str. 715

⁵² Marijan, Davor (2006.), str. 141, 165, 166

središnja logističko-opskrba točka za Bosansku Posavinu. Ipak, osim mosta gađane su razne institucije i mjesta okupljanja ljudi. Procijenjeno je da je samo u svibnju 1992. oko 70% projektila ispaljeno na most, a ostatak prema civilnim infrastrukturama i postrojbama HV-a.⁵³ U periodu od ožujka do listopada 1992. u kojem su trajali sukobi u Bosanskoj Posavini, na Slavonski Brod je palo 117 teških bombi „krmača“, 13 raketa „Luna“ i tisuće granata.⁵⁴

Iako je hrvatska protuzračna obrana često imala uspjeha, konstantno bombardiranje nije prestajalo tijekom cijelog razdoblja ratovanja u Bosanskom Brodu. 3. svibnja bomba „krmača“ pala je na stambeni objekt u naselju Jelas u čijem je podrumu boravilo 25 djece. Poginulo je 16 osoba, od čega šestoro djece. Nekoliko tjedana kasnije pogođeno je i dječje igralište na kojemu je poginulo troje, a još četvero djece je ranjeno. Stradavanje djece i civilnog stanovništva nastavljalo se svakim ponovnim granatiranjem.⁵⁵

Smatra se da je Slavonski Brod jedan od gradova s najviše poginule djece u Domovinskom ratu u Hrvatskoj. Iako popisi poginule djece još nisu potpuni, Slavonski Brod broji 32 poginule djece do 17 godina. Najviše djece poginulo je u svibnju i kolovozu 1992., kada je nastava bila ili odgođena ili prekinuta što znači da nisu poginuli u posljedicama granatiranja škola, nego stambenih objekata.⁵⁶

Uz ljudske žrtve, materijalna šteta također je bila velika, ponajviše zbog uništavanja tvornica *Duro Đaković*, *Oriolik* i drugih što je naštetilo gospodarstvu, ali uništene su i mnoge odgojno – obrazovne ustanove, stambene zgrade i crkve.⁵⁷

OZ Osijek je u svibnju zapovjedila Operativnoj grupi (OG) *Istočna Posavina* da krene u napad u Bosanskoj Posavini gdje je na raspolaganju imala Bosanskobrodsku brigadu HVO-a, Derventsku brigadu HVO-a, 108. i 157. brigadu, 3. bataljun 3. brigade ZNG-a i Riječki bataljun. Nakon hrvatskih uspjeha u Bosanskoj Posavini, srpske snage od lipnja ponovno osvajaju kratko izgubljena područja, a hrvatske snage povlače se uz teže gubitke. Posljednja faza borbi u Bosanskoj Posavini odvijala se od rujna kada su krenuli intenzivni napadi na

⁵³ Hrvatski institut za povijest, Holjevac Tuković, A.: *Slavonski Brod u razdoblju od ožujka do listopada 1992*, Slavonski Brod 2006., str. 102 i 103

⁵⁴ Sočković, Z., Pilipović, F, Rudec, K., i drugi (1992.), str. 25

⁵⁵ Hrvatski institut za povijest, Holjevac Tuković, A (2018.), str. 104 - 106

⁵⁶ Hrvatski institut za povijest, Baričić, Gabrijela: *Djeca kao žrtve u Domovinskom ratu u Slavanskom Brodu 1991. – 1993.*, 2018., str. 184

⁵⁷ Hrvatski institut za povijest, Holjevac Tuković, A (2018.), str. 111 - 116

Bosanski Brod. Hrvatske postrojbe na nekoliko mjesta uspijevale su samo na kratko odbiti napade protivnika.⁵⁸

Nakon naglog prodora srpskih snaga i prodiranja protivnika u Bosanski Brod, zadnje postrojbe 108. i 101. brigade HVO-a povlače se u Slavonski Brod. Istog dana, 5. listopada 1992. pada Bosanski Brod.⁵⁹

Nakon izvlačenja iz Bosanske Posavine, dio 108. i 157. brigade angažiran je na osiguranju lijeve obale Save u Slavonskom Brodu. Most na Savi između dva Broda miniran je tek nakon pada Bosanskog Broda, 7. listopada 1992.⁶⁰ Time su prestale i neposredne opasnosti za Slavonski Brod iako je rat završio tek 1995. operacijama „Bljesak“ i „Oluja“, od kojih je „Bljesak“ važna za Zapadnu Slavoniju.

Danas, 30 godina nakon rata, znamo da se u Slavoniji nalazi velik broj branitelja i možemo se zapitati kako su ovi događaji ostali upamćeni u Slavonskom Brodu i na koji način se sjećanje na njih održava u gradu?

4. Povijest i sjećanje

Prije nego počnemo istraživati kulturu sjećanja na Domovinski rat, važno je objasniti sam pojam kulture sjećanja koji sa sobom vuče i pojmove kao što su povijest i sjećanje te kolektivno pamćenje. Svi pojmovi pojavili su se u novijoj historiografiji, kao i njoj srodnim humanističkim znanostima. Kako se povijest povezala sa sjećanjem i kako je od toga nastala kultura sjećanja objašnjeno je u nastavku.

Francuski povjesničar Pierre Nora definira povijest jednostavno kao prikaz prošlosti, a sjećanje kao uvijek aktualnu pojavu koja proživljene trenutke povezuje u vječnu sadašnjost. Nora tako objašnjava da su sjećanje i povijest suprotstavljeni pojmovi: *Sjećanje je život, uvijek ga prenose živi ljudi i stoga je u trajnoj evoluciji, (...) osjetljivo na sva prisvajanja i manipulacije, podložno dugim mirovanjima i naglim oživljavanjima. Povijest je s druge strane uvijek problematična i nepotpuna rekonstrukcija onog što je prošlo.*⁶¹ Problematičnost povijesti leži ponajviše u interpretaciji iste, koja se često može razlikovati od stvarnog

⁵⁸ Marijan, Davor (2016.), str. 244 – 256

⁵⁹ Marijan, Davor (2006.), str. 238 -239

⁶⁰ Marijan, Davor (2006.), str. 245 ; Sočković, Z., Pilipović, F, Rudec, K., i drugi (1992.), str. 42

⁶¹ Nora, Pierre: *Između sjećanja i povijesti*. Diskrepancija, sjećanj 2007., svezak 8, br. 12, prevele Milena Ostojić, Ana Irena Hudul, str. 137, 138

događaja. Upravo zbog toga smatra se da povijest počinje tek onda kada socijalno pamćenje nestane, odnosno, kada povijest više „ne živimo“.⁶²

Sjećanje, dakle, vraća određene elemente prošlosti u sadašnjost, veže se za one događaje koji se percipiraju kao „važni“. Povijest tako može biti dio sjećanja koje se temelji na procesima selekcije: iz neodređenog broja događaja odabiru se samo određeni događaji kao relevantni i važni.⁶³ Upravo zbog toga se u današnje vrijeme povijest koristi u političke svrhe. Ona postaje neodvojivi element svake nacije koja odabire relevantne povijesne događaje zaslužne za njenu postojanost i identitet.

Osim toga, danas se uvelike radi na dokumentaciji i stvaranju arhiva koji će održavati sjećanja s ciljem da svaka društvena skupina može redefinirati svoj identitet kroz oživljavanje vlastite povijesti.⁶⁴ Na taj način stvara se kolektivno sjećanje određene društvene skupine koja dijeljenjem tog sjećanja utvrđuje svoj identitet i tako razvija i održava svoju kulturu sjećanja.

4.1 Kolektivno sjećanje

Kolektivno sjećanje je ono sjećanje koje se dijeli i generacijski prenosi u određenoj skupini ljudi, a koje se odnosi na načine na koje ta skupina konstruira svoju zajedničku prošlost. Ono što je posebno važno naglasiti je da su kolektivna sjećanja društveni fenomeni i da su uvijek povezana sa sadašnjosti: svi prošli događaji postaju važni jer se sagledavaju s današnje perspektive, oni objašnjavaju trenutnu situaciju određenog društva.⁶⁵

Jan Assmann objašnjava da kolektivno sjećanje sadrži dvije forme: komunikativno i kulturno pamćenje. Prema Assmanu, komunikativno pamćenje obuhvaća sjećanja na nedavnu prošlost, onu koju osoba dijeli sa suvremenicima. Primjer komunikativnog pamćenja je upravo generacijsko pamćenje – nastaje i nestaje zajedno s posljednjim preživjelim određene generacije. Komunikativno pamćenje ne temelji se na zapisima povjesničara, nego na prikupljenim usmenim predajama. Ono je, dakle, biografsko sjećanje temeljeno na usmenoj interakciji. Kulturno pamćenje obuhvaća određene povijesne događaje, koji se prisjećanjem

⁶² Assmann, Jan: *Kulturno pamćenje*, München 2002., preveo Vahidin Preljević, str. 51

⁶³ Ulrike Sommer: *Zeit, Erinnerung und Geschichte*, 2014 u: Sabine Reinhold und Kerstin P. Hofmann, Hrsgin.: *Zeichen der Zeit. Archäologische Perspektiven auf Zeiterfahrung, Zeitpraktiken und Zeitkonzepte (Themenheft)*. Forum Kritische Archäologie 3: Str. 32

⁶⁴ Nora, Pierre: Između sjećanja i povijesti. Diskrepancija, siječanj 2007., svezak 8, br. 12, prevele Milena Ostojić, Ana Irena Hudul, str. 149

⁶⁵ Benčić Kužnar, Andriana (2020.), str. 14, 16, 17

pretvaraju u mit. Mitovi i rituali su osnovni oblik kulturnog pamćenja, a ono uvijek ima svoje posebne nosioce poput svećenika, učitelja itd., jer se za razliku od komunikativnog pamćenja ne širi samostalno, nego ga treba neprekidno održavati. Figure kolektivnog sjećanja uvijek su vezane uz vrijeme i prostor te uz određenu grupu, a također su podložne rekonstrukciji.⁶⁶

Kao što je već spomenuto, povijest i kolektivno sjećanje danas uvelike kontroliraju političke elite. One utječu na historiografiju kako bi nametnule svoje narative o povijesnim događajima i tako iskoristile povijest za legitimaciju vlastitih političkih ciljeva. Ipak, prihvaćanje svakog kolektivnog sjećanja nije nužno, ona se prihvaćaju i osporavaju u različitim društvenim grupama i na različitim razinama.⁶⁷ No, kada se jedno sjećanje uspije prenijeti na sljedeću generaciju, tada možemo govoriti o razvoju kulture sjećanja među određenom skupinom ljudi.

4.2 Kultura sjećanja

Prema Aleidi Assmann, naša osobna sjećanja uvijek su povezana s društvenim sjećanjem naše generacije. No, kada se određeno sjećanje može prenijeti s generacije na generaciju te obrazovanjem integrirati one koji nemaju iskustvenu povezanost s određenim povijesnim događajem, tada govorimo o političkom i kulturnom sjećanju.⁶⁸ Kultura sjećanja naglašava jedinstvo i homogenost naroda prenoseći jasnu emocionalnu poruku, a ukorijenjeno je zajedničkim materijalnim i vizualnim simbolima poput lokaliteta, spomenika te obreda kao što su komemoracije, a koji omogućavaju lakše prenošenje sjećanja na iduće generacije. Uloga tih simbola je da budu poveznica između pojedinca, njegove zajednice i sustava vrijednosti kojeg ta zajednica njeguje. Jasno je da je političko i kulturno pamćenje politički definirano, što znači da je svaka nacija za sebe birala one segmente prošlosti koji su naglašavali njenu pozitivnu i herojsku sliku.⁶⁹

Kako to da je kultura sjećanja vezana za određene lokalitete, ako se ona može prenositi usmenim i pismenim putem? Naime, sjećanje je često povezano s određenim mjestima i

⁶⁶ Assmann, Jan (2002), prijevod 2005., str. 58 – 64

⁶⁷ Gross, Mirjana: *O historiografiji posljednjih trideset godina*. Časopis za suvremenu povijest 38, br. 2 (2006), str. 586 ; Benčić Kužnar, Andriana (2020.), str. 18

⁶⁸ Assman, Aleida: *Four Formats of Memory: From Individual to Collective Constructions of the Past*. 2002., Berlin, str. 22 – 26, u: Emden, C., Midgley, D.: *Cultural Memory and Historical Consciousness in the German-Speaking World Since 1500*

⁶⁹ Marjanović, Bojan: *Promjena vlasti, promjena ulica*, Diskrepancija, svezak 8, br. 12, siječanj 2007., str. 107, 108

objektima, jer posjećivanje tih mjesta može aktivirati i potaknuti i prijenos sjećanja te postati dio rituala (hodočašća, komemoracija, inicijacijski obredi). Gubitak takvog mjesta može dovesti do gubitka odgovarajućih sjećanja i znanja povezanih s tim mjestima, čime bi nestalo i kolektivno pamćenje.⁷⁰

Prema Nori, mjesta sjećanja povezuju povijest i sjećanje, a istodobno su i materijalna, simbolička i funkcionalna. On također razlikuje mjesta sjećanja od mjesta povijesti jer da bi određeno mjesto postalo „mjesto sjećanja“, uvjet je da postoji želja i namjera za sjećanjem. Osnovni cilj postojanja takvih mjesta je da zaustave vrijeme i zaborav te da što jednostavnije zahvate što više značenja.⁷¹

Prema simbolici, mjesta sjećanja mogu biti obljetnice, hodočašća i slični događaji, ali i simboli poput nacionalne zastave. U materijalnom smislu mjesta sjećanja obuhvaćaju nositelje sjećanja, topografska mjesta, monumentalna mjesta, kipove i spomenike, dok u funkcionalnom smislu u mjesta sjećanja pripadaju i priručnici, testamenti, kao i udruženja veterana. Važno je za naglasiti da ona nisu predmet povijesti, nego su znakovi koji upućuju sami na sebe, ali s povijesnim sadržajem, iako prikazuju tek isječak povijesnog kontinuiteta.⁷²

Kultura sjećanja je prema tome ponovno oživljavanje na drugačijoj razini, odnosno povijest koja se temelji na povijesnim simbolima, a koji svoj značaj dobivaju tek u kontekstu aktualne situacije.⁷³ Služi li nam ona da bismo zbog određenih povijesnih događaja žalili ili da bismo ih slavili?

5. Transformiranje sjećanja

Transformiranje sjećanja odnosi se na početak stvaranja nove kulture sjećanja na Domovinski rat, a istovremeno i zaboravljanje i potpuno odvajanje od socijalističke kulture koja se njegovala u vrijeme Jugoslavije. Gašenje sjećanja počinje uspostavom nove vlasti na određenom području, što se dogodilo i u Slavonskom Brodu 1990. godine. Dolaskom HDZ-a na vlast, ali i pod utjecajem događaja koji su doveli do rata, u Hrvatskoj se počinju rušiti, uništavati i prenamijenjivati spomen obilježja koja su imala jugoslavenska, odnosno antifašistička obilježja. Tako je u državi od 1990. do 2000. godine uništeno, oštećeno ili

⁷⁰ Ulrike Sommer (2014.), str. 36

⁷¹ Nora, Pierre (2017.), str. 156 – 157

⁷² Nora, Pierre (2017.), str. 162 – 164

⁷³ Isto, str. 164 – 165

uklonjeno oko 3 tisuće spomen obilježja nastalih u periodu od kraja Drugog svjetskog rata do raspada Jugoslavije, od čega oko 80 na području bivše općine Slavonski Brod, koja je obuhvaćala 91 naselje.⁷⁴ Spomen obilježja u Slavonskom Brodu i njegovoj okolici su uništena, nestala ili prenamijenjena u spomenike Domovinskom ratu, o čemu će više riječi biti kasnije. Takvo „brisanje“ pamćenja nije neobično, ako se uzme u obzir radikalna promjena vlasti iz socijalističke u demokratsku, kao i način na koji se ta promjena odvila, no prilično je štetno jer daje iskrivljeni prikaz povijesti jednog razdoblja.⁷⁵

Osim uklanjanja spomen obilježja, u transformaciju sjećanja uključuju se i promjene naziva trgova, ulica, parkova i škola, jer su oni također dio zajedničkih simbola koji održavaju identitet, a posebno su važni jer se na jednostavan način ideologija utiskuje u svakodnevni život građana i na taj način ih prisjeća na njihov identitet. Na taj način, određeni prostor pridodaje se nekom povijesnom elementu te se utiskuje u pamćenje zajednice. Niti jedan drugi simbol zajedničkog identiteta nije toliko prisutan u svakodnevnom životu i komunikaciju ljudi kao nazivi ulica i trgova zbog čega su njihovi nazivi jedan od najvažnijih instrumenata političke elite za usmjeravanje kolektivnog pamćenja.⁷⁶

Istraživanje u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu dovodi do spoznaje da se već 1992. godine mijenjaju nazivi ulica, trgova pa čak i naselja iz simbola socijalizma u simbole koji će postat tipični za Republiku Hrvatsku. U ožujku 1992. nazivi ulica i trgova mijenjaju se u naselju „Plavo polje“ u gradu, naselje „Franjo Sertić“ postaje naselje „Andrije Hebranga“, a u okolici grada nazivi trgova i ulica mijenjaju se u Podvinju, Slavonskom Kobašu, Bukovlju, Starom Slatniku i Garčinu. Tako su trgovi i ulice osim simbola iz ranije povijesti Hrvatske dobili i nazive koji simboliziraju i prisjećaju na Domovinski rat: ulica Ivana Senjaka Ujaka postala je Domobranska ulica, Ulica Mike Babića postala je Borovska ulica, a Ulica Đure Salaja preimenovana je u Vukovarska ulica. Dvije ulice u Podvinju također su preimenovane u simbole Domovinskog rata i postale Ulica hrvatskih boraca i Ulica hrvatskih dragovoljaca.⁷⁷

Osim naziva ulica i trgova, mijenjaju se i imena škola koje su nosile socijalističke nazive. Tako je škola „Branko Radičević“ 1992. preimenovana u Osnovnu školu „Đuro Pilar“.⁷⁸

⁷⁴ Hrežnjak, Juraj: *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990-2000*, Savez antifašističkih boraca, Zagreb 2001., predgovor i str. 32

⁷⁵ Isto

⁷⁶ Marjanović, Bojan (2007.), str. 107 – 110

⁷⁷ Službeni vijesnik Županije Brodsko-posavske, ratno izdanje, 11.3.1992., br.2, str. 26 -28

⁷⁸ Službeni vijesnik Županije Brodsko-posavske, ratno izdanje, 23.6.1992., br. 4, str. 82

Do kraja godine preimenovani su trgovi i ulice i u Klokočeviku⁷⁹, a gašenje sjećanja na socijalizam i stvaranje nove kulture sjećanja nastavlja se sve do travnja 1993. godine. U veljači 1993. donesena je odluka za promjenu naziva ulica u samom centru grada kao i u Sibirju, gdje je Ulica maršala Tita preimenovana u Ulicu 108. brigade ZNG. Iako se Hrvatska ovakvim postupcima htjela odvojiti od jednog dijela povijesti, jedna je ulica tada dobila je naziv prema osuđenom ratnom zločincu iz NDH, dr. Mile Budaku.⁸⁰

Zadnje promjene zaključene su u travnju 1993,⁸¹ a Ulica dr. Mile Budaka zadržala je svoj naziv sve do 2022. godine kada je podijeljena i u jednom dijelu preimenovana u Ulicu 108. brigade ZNG, a u drugom dijelu u Ulicu Generala Petra Stipetića.⁸² Zanimljiva je činjenica da naziv nekadašnje Budakove ulice nije postao naziv s neutralnim značenjem, nego i dalje nosi nazive koji prisjećaju na rat.

6. Mjesta sjećanja

Već je spomenuta važnost mjesta sjećanja za održavanje kulture sjećanja kao i njihova podjela na materijalne, simboličke i funkcionalne. U nastavku su navedena mjesta i dani sjećanja na Domovinski rat u Slavonskom Brodu i okolici.

6.1 Spomen-obilježja Domovinskom ratu

Spomenik je prema Hrvatskom jezičnom portalu arhitektonsko ili kiparsko djelo posvećeno zaslužnim ljudima ili znamenitim događajima, a služi kako bi mjesta od posebne važnosti bila simbolično i estetski obilježena.⁸³ Prema podjeli mjesta sjećanja navedenoj u 4.2 Kultura sjećanja, spomen-obilježja pripadaju materijalnim mjestima sjećanja. Članovi obitelji branitelja, kao i sami branitelji počeli su s postavljanjem spomenika Domovinskom ratu još za vrijeme njegova trajanja kako bi označavali tragična mjesta pogibije, a još godinama kasnije spomenici su podizani bez dozvola i konkretnih urbanističkih planova. Zbog sve češćih

⁷⁹ Službeni vijesnik Županije Brodsko-posavske, ratno izdanje, 23.11.1992, br.6, str. 120

⁸⁰ Službeni vijesnik Županije Brodsko-posavske, 1.2.1993., br. 1, str. 6, 7

⁸¹ Službeni vijesnik Županije Brodsko-posavske, 9.4.1993., br. 3, str. 48

⁸² Večernji list <https://www.vecernji.hr/vijesti/ploca-je-skinuta-budakova-ulica-u-slavonskom-brodu-i-sluzbeno-otisla-u-povijest-1581482> (pristupljeno u srpnju 2022.)

⁸³ Hrvatski jezični portal: Spomenik, <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno u srpnju 2022.)

zahtjeva udruga i općina za izradu spomenika, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti od 2008. sufinancira izgradnju spomenika u Hrvatskoj.⁸⁴

Jedno od danas najznačajnijih mjesta sjećanja na Domovinski rat u Slavanskom Brodu je novoizgrađeni spomen-park „Prekinuto djetinjstvo“ u centru grada. Park se nalazi u ulici Petra Preradovića, uz poznato Šetalište braće Radić uz rijeku Savu. U njemu se nalazi istoimeni spomenik u obliku složenih slagalica, od kojih su dvije izdvojene. Na spomeniku nema teksta, no izdvojene slagalice simboliziraju nedovršenu igru, izgubljene dječje živote u zajednici. Spomenik i park posvećeni su svakom poginulom djetetu u ratu u Hrvatskoj, a spomenik je okružen igralištem kako bi nove generacije mogle uživati u onome što je žrtvama bilo uskraćeno – igri.⁸⁵

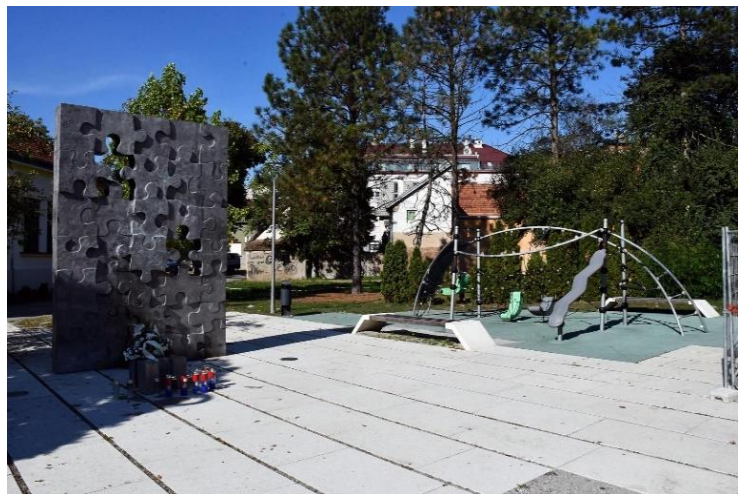
Spomenik je otkriven u svibnju 2016. godine, a za otkrivanje su položena i 402 lampiona duž šetališta uz Savu, te isti broj bijelih ruža uz spomenik u čast 402 poginule djece u Hrvatskoj. Spomenik je idejno djelo Petra Dolića i Petre Tončić Lipovšćak.⁸⁶ Nekoliko godina kasnije dovršen je i park, a uz njega su ubrzo naslikani i grafiti posvećeni akcijama „Oluji“ i „Bljesak“.

Spomen-park izgrađen je tako da se spomenik u potpunosti može uklopiti u njegovu okolinu, sastoji se od betonskih i metalnih konstrukcija, prevladavaju plavi i sivi tonovi. Na slikama (1 i 2) vidi se da se spomen-park održava, te da se koristi kao mjesto sjećanja posebno za vrijeme dana sjećanja, o čemu će više riječi biti u sljedećem poglavlju.

⁸⁴ Križić Roban, Sandra: *Vrijeme spomenika. Skulpturalni, arhitektonski, urbanistički i drugi načini obilježavanja Domovinskog rata*, Rad. Inst. povij. umjet. 34/2010., Zagreb 2010., str. 225, 227

⁸⁵ Udruga civilnih stradalnika Domovinskog rata grada Zagreba i Zagrebačke županije: Otvaranje spomenika „Prekinuto djetinjstvo“, <http://www.uhcsdrzg.hr/obiljezavanja/spomenik-prekinuto-djetinjstvo> (srpanj 2022.)

⁸⁶ Isto

Fotografije 1 i 2: Spomenik i spomen-park „Prekinuto djetinjstvo“, Slavonski Brod

Obzirom na to da je Slavonski Brod mjesto s najviše poginule djece u Domovinskom ratu u Hrvatskoj, već 2000. godine u gradu je podignut spomenik „Djevojčica“, posvećen djeci žrtvama rata u gradu.⁸⁷ Spomenik se nalazi u parku pokraj Osnovne škole „Hugo Badalić“ u

Fotografija 3: Spomenik „Djevojčica“, Slavonski Brod

naselju „Plavo polje“. S obzirom na njegovu važnost, lokacija nije „najatraktivnija“ te se postavlja pitanje kako to da tako važan spomenik za zajednicu ovoga grada nije postavljen na važniju lokaciju? Naime, mnoga poginula djeca u Slavonskom Brodu pohađala su upravo Osnovnu školu „Hugo Badalić“, zbog čega je spomenik tamo i postavljen.⁸⁸ Spomenik je podignut na inicijativu udruge „Hrvatska žena“ što stoji i na samom postolju kipa djevojčice, kao i posveta „Poginuloj djeci u Domovinskom ratu“ te naziv grada i datum podizanja. Brončani kip stoji na granitnom postolju, a prikazuje djevojčicu u stajaćem položaju koja, s rukama uz prsa, izgleda kao da stoji u strahu (slika 3).

⁸⁷ Hrvatski institut za povijest, Baričić, Gabrijela: *Djeca kao žrtve u Domovinskom ratu u Slavonskom Brodu 1991. – 1993.*, 2018., str. 184

⁸⁸ SB plus: Roditelj poginulog djeteta čistio spomenik, https://sbplus.hr/politika/ostalo/tuzan_prizor_roditelji_poginulog_djeteta_cistio_spomenik-46200 (srpanj, 2022.)

Posjet ovom spomeniku također dokazuje da je mjesto na kojem se nalazi prilično održavano i uređivano, okruženo cvjetnjakom (slika 4), a posebno mjesto sjećanja postaje za vrijeme obilježavanja teških stradanja djece u gradu.

Fotografija 4: Spomenik i okruženje spomenika „Djevojčica“, Slavonki Brod

Kako se Osnovna škola „Hugo Badalić“ nalazi u naselju „Plavo polje“ gdje je živjela većina poginule djece, na već spomenutom igralištu nedaleko od škole, uz zgradu Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, na kojem je u svibnju 1992. poginulo troje, a ranjeno četvero djece stoji mala spomen ploča na kamenom postolju, okružena cvjetnjakom i metalnom konstrukcijom kako bi bila bolje zaštićena i uočljiva. Na spomen ploči stoji:

SVOJ NAŠOJ DJECI U SPOMEN NA DAN 27. SVIBNJA 1992.

Djeca su samo trećina čovječanstva,

ali su cijela njegova budućnost!

Ploču je 6 godina nakon tragedije na igralištu postavila Udruga sveučilišno obrazovanih žena Slavonki Brod, što stoji ispod posvete na spomen ploči. Također, na jednom od prilaza igralištu stoji drvena konstrukcija s drvenom pločom koja govori o obnovi parka donacijom u travnju 2009. : *Za razigrana djetinjstva djece Plavog polja, u spomen njihovim ubijenim vršnjacima, park obnovljen donacijom Brod plina.* Na ovaj način, osim obilježavanja mjesta sjećanja, odnosno u ovom slučaju mjesta stradanja, djeca od rane dobi uče o važnosti sjećanja na prošle događaje.

Fotografije 5 i 6: Spomen ploča na dječjem igralištu i pogled na igralište, Slavonski Brod

Osim djeci, u Slavonskom Brodu postoji i nekoliko spomen-obilježja posvećenim poginulim borcima u ratu. Najznačajnije takvo spomen-obilježje je spomenik „Poginulim braniteljima Hrvatske“ otkriven u svibnju 2004. godine. Spomenik kipara Ante Brkića isprva je postavljen u gradskom parku „Klasije“⁸⁹, no kasnije je prebačen u park u strogom centru grada koji se nalazi između Vukovarske ulice i Trga Stjepana Miletića. Spomen-obilježje stoji ograđeno i uzdignuto na stepenastom platou, a sastoji se od brončanog kipa i obeliska (slika 5 i 6). Kip prikazuje ženu, odnosno majku koja klečeći drži dijete i pruža ga spomeniku - obelisku s hrvatskim grbom – majka svoje dijete predaje svojoj domovini. Na kipu ne stoji nikakav sadržaj u obliku teksta, dok spomenik nasuprot njemu sadrži imena 399 branitelja. Na vrhu obeliska stoji simbol hrvatske šahovnice, a ispod šahovnice stoje stihovi:

... I OVDJE SAM TVOJ SIN,

I OVDJE SAM TVOJE IME I TVOJ SJAJ...⁹⁰

Nakon stihova u 4 stupca ispisana su imena branitelja, a na dnu spomenika stoji posveta:

U spomen hrvatskim braniteljima Domovinskog rata

Grad Slavonski Brod, 2004.

⁸⁹ Brod portal: Otkriven u Slavonskom Brodu spomenik poginulim braniteljima Hrvatske, <http://www.brodportal.hr/clanak/otkriven-u-slavonskom-brodu-spomenik-poginulim-braniteljima-hrvatske-19442> (kolovoz 2022.)

⁹⁰ Stihovi pjesme „Hrvatska, ljubavi moja“, autora Zlatka Tomičića

Ovo spomen-obilježje stoji na iznimno važnoj lokaciji, na prolazu između glavnog gradskog trga do Tvrđave Brod te uz kazališno-koncertnu dvoranu „Ivana Brlić Mažuranić“, što već dovoljno govori o njegovoj važnosti za slavonskobrodsku zajednicu – ono je najviše posjećivano mjesto sjećanja u gradu.

Fotografije 7 i 8: Spomen-obilježje i spomenik „Poginulim braniteljima Hrvatske“, Slavonki Brod

Još jedan spomenik poginulim hrvatskim braniteljima stoji u Ulici Stjepana Radića, kraj mosta na Savi, a posvećen je poginulim pripadnicima 105. bjelovarske brigade. Spomenik su podigli gradovi Slavonki Brod i Bjelovar 2006. godine.⁹¹ Na crnoj granitnoj spomen ploči koja stoji na stepenastom platou zlatnim tekstom piše posveta članovima 105. bjelovarske brigade:

Fotografija 9: Spomenik poginulim braniteljima 105. bjelovarske brigade, Slavonki Brod

⁹¹ Poslovni.hr: Spomen-obilježje poginulim braniteljima, <https://www.poslovni.hr/hrvatska/spomen-obiljezje-poginulim-braniteljima-20432> (kolovoz, 2022.)

Pripadnici „105. bjelovarske brigade“ položili

su svoj život za slobodu domovine

na području Slavanskog Broda u kolovozu i rujnu 1992. godine.

Ispod posvete stoje imena 18 članova bjelovarske brigade koji su život izgubili u Slavanskom Brodu s datumima njihove pogibije. Na granitni spomenik nastavlja se i crni granitni križ kao simbol žrtve. Lokacija ovog spomenika ukazuje i na važnost koju je most na Savi imao za vrijeme rata u Bosanskoj Posavini.

Svoj spomenik dobila je i 3. bojna „Kobre“ i 3. gardijske brigade „Kune“. Spomenik je otkriven u travnju 2019. godine i to na dan obljetnice ustrojavanja brigade „Kune“⁹², a nalazi se u Vukovarskoj ulici, na samom ulazu u Tvrđavu Brod. Uz njega stoje i tri zastave: zastava 3. bojne „Kobre“, zastava Republike Hrvatske te zastava 3. gardijske brigade „Kune“. Izgrađen je od monolitnog kamenog bloka na uzdignutom postolju. Na samom vrhu spomenika stoji grb Republike Hrvatske ispod kojeg se nalazi grb Brodsko-posavske županije i grb grada Slavanskoga Broda, a u središtu se ističe grb „Kuna“. Zatim stoji posveta: *U spomen na pripadnike 3. gardijske brigade*, a ispod posvete stoji grb „Kobri“ (slika 9). Posveta upućuje na to da ovaj spomenik nije posvećen samo žrtvama rata, nego svim pripadnicima 3. gardijske brigade „Kune“, poginulima i preživjelim. Bočna i stražnja pročelja također su označena. Na jugoistočnom pročelju ispisano je „KUNE“, na

Fotografije 10 i 11:
Spomenik 3. bojni 3.
gardijske brigade „Kune“,
Slavonski Brod

sjeverozapadnom stoji „KOBRE“, a na jugozapadnom pročelju stoji veliki katolički križ (slika 10). Križ simbolizira žrtvu, ali i neodvojivost katoličke crkve i vjeroispovijesti od kulture sjećanja na Domovinski rat.

⁹² Brod portal: U Brodu otkriven 3. gardijskoj brigadi 3. bojni, <http://www.brodportal.hr/clanak/u-brodu-otkriven-spomenik-3-gardijskoj-brigadi-3-bojni--31909> (kolovoz, 2022.)

U svibnju 2005. godine postavljena je i spomen ploča kod mjesnog odbora „Josip Juraj Strossmayer“ na križanju Ulice Josipa Juraja Strossmayera i Ulice Frana Supila, nedaleko od centra grada. Spomen ploča stoji na mjestu na kojem je nekad stajala bista Đure Matanić-

Fotografija 12: Spomen ploča poginulim braniteljima s područja mjesnog odbora J.J. Strossmayer, Slavonski Brod

Đuke, sekretara SKOJ-a, prema kojem se do 1991. nazivao i mjesni odbor. Bista i ploče s imenima boraca i žrtava fašizma koje su stajale uz nju uništene su za vrijeme transformacije sjećanja⁹³, a desetljeće kasnije osvanula je nova spomen ploča koja će održavati novo sjećanje. Današnja spomen ploča prikazuje grb Republike Hrvatske ispod koje stoji tekst:

*ISTINA JE BAŠTINA SVETA KOJU NAM
NITKO OTETI NE MOŽE*

..... SVE ZA VJERU I ZA DOMOVINU

Josip Juraj Strossmayer

Zatim slijedi posveta ploče braniteljima s područja mjesnog odbora J.J. Strossmayer, te mjesto i datum postavljanja ploče, ispod čega stoji simbol hrvatskog pletera. Ploča je polegnuta uz tlo, blago povišena i gleda prema cesti. Načinjena je od crnog granita (slika 9).

Osim u samom središtu grada, spomenici na Domovinski rat mogu se pronaći i u naseljima koja su nekad bila zasebne općine, poput Podvinja i Brodskog Vinogorja.

U naselju Podvinje nalaze se dva spomenika Domovinskom ratu. Ispred baze Interventne jedinice policije u Ulici Hrvatskih boraca nalazi se spomenik poginulim pripadnicima Specijalne jedinice policije PU Brodsko-posavske poznatim pod nazivom „Šimini anđeli pakla“. Na vrhu mramornog spomenika stoji njihova oznaka: mač kojeg okomito sijeku dvije munje na granitnoj ploči, a ispod stoji također granitna spomen ploča s posvetom: *Poginuli u obrani domovine*, te imena osam žrtava članova Specijalne jedinice. Obzirom na činjenicu da se nalazi odmah kod baze Interventne jedinice, spomenik nije vidljiv široj javnosti, ali je

⁹³ Hrežnjak, Juraj (2001.), str. 36

održavan i koristi se kao mjesto sjećanja na pripadnike Specijalne jedinice PU Brodsko-posavske.

Fotografija 13: Spomen-obilježje poginulim pripadnicima Specijalne jedinice PU Brodsko-posavske, Slavonski Brod

Na gotovo istoj adresi, odnosno na samom prilazu Interventnoj policiji u Ulici Hrvatskih boraca, gdje se nalazi i NK Podvinje stoji i kameni spomenik posvećen braniteljima i članovima NK Podvinje. Spomenik je podignut 2004. godine od strane Gradskog poglavarstva Slavenskog Broda. Na njemu su imena te datumi rođenja i smrti desetorice poginulih branitelja iz Podvinja. Na samom vrhu stoji grb Republike Hrvatske ispod kojeg su ispisani stihovi Antuna Mihanovića:

HRVATSKA DOMOVINA

.... TUŽNA MATI PADOŠE TI VRLI SINI,

KO JUNACI, KO HRVATI

Ispod imena poginulih branitelja stoji posveta spomenika braniteljima i članovima NK Podvinje, te mjesto i godina postavljanja (slike 10 i 11). Spomenik je na kamenom postolju, a područje oko njega obloženo je kamenim pločama, a uz njega stoji i klupa. Iako se područje oko spomenika održava, prema samom izgledu spomenika može se zaključiti da je ovo najmanje održavan spomenik. Tome može biti razlog njegova lokacija koja je prilično izolirana, no s obzirom da se radi o članovima NK Podvinje jasno je da će i sam spomenik stajati u blizini istog.

Fotografije 14 i 15: Spomen-obilježje i spomenik braniteljima i članovima NK Podvinje, Slavonski Brod

Fotografija 16: Spomenik žrtvama rata u Brodskom Vinogorju

I u naselju Vinogorje položena je spomen ploča poginulim braniteljima iz tog naselja. Na ploči uz hrvatski grb stoji tekst:

PUTNIČE KAD PROLAZIŠ

TI PROČITAJ NAŠE IME

ŽIVOT MI SMO DALI

NA OLTAR DOMOVINE

Ispod ovih stihova nalaze se imena te godine rođenja i smrti osam branitelja iz Vinogorja. Uz mramornu spomen ploču koja stoji na povišenom stepenastom platou, stoji i drveni križ. Spomenik se nalazi u Ulici Marinci u samom centru naselja.

Okolica grada također je puna spomenika i spomen-obilježja Domovinskom ratu koji služe kao mjesta sjećanja. U nastavku će biti spomenuti spomenici u Bukovlju, Podcrkavlju i Sibirju kao bližim i značajnijim naseljima za kulturu sjećanja na Domovinski rat u Slavonskom Brodu i okolici.

Općina Bukovlje podigla je 2016. godine spomen-obilježje stradalim braniteljima Bukovlja i okolice.⁹⁴ Spomen-obilježje nalazi se ispred same zgrade Općine Bukovlje, a sastoji se od tri mramorne spomen ploče koje stoje na istom postolju. S lijeve strane stoji spomen ploča s hrvatskim grbom ispod kojeg su ispisani stihovi hrvatske himne: *LIJEPA NAŠA DOMOVINO!*. Središnja ploča u obliku slova V sadrži imena i godine rođenja i smrti 9 branitelja iz Bukovlja, a ploča s desne strane sadrži posvetu braniteljima i križ. Ispod postolja nalaze se dva manja postolja namijenjena postavljanju lampiona.

Fotografija 17: Spomenik poginulim i stradalim braniteljima s područja Općine Bukovlje

Spomen-obilježje je od 2016. važno mjesto sjećanja za Općinu Bukovlje.

U radu je već spomenuto da je 108. brigada osnovana krajem lipnja 1991. godine kao dragovoljačka postrojba ZNG. Njena 1. pješačka bojna tada je osnovana u selu Podcrkavlje, a 2. pješačka bojna u selu Sibinj. Na 31. godišnjicu njezina nastanka otkriven je spomenik poginulim i nestalim pripadnicima 108. brigade u Podcrkavlju.⁹⁵ Bijeli kameni spomenik sadrži grbove Republike Hrvatske, ZNG-a i 108. brigade, a na vrhu stoji poruka: *108. ide dalje...* Osim grbova, na spomeniku se nalazi i simbol hrvatskog pletera koji se proteže cijelim

Fotografija 18: Spomenik pripadnicima 108. brigade u Podcrkavlju

⁹⁴Grad Slavonski Brod: Otkriveno spomen-obilježje poginulim i stradalim hrvatskim braniteljima s područja općine Bukovlje, <https://slavonski-brod.hr/index.php/ostale-vijesti/6768-otkriveno-spomen-obiljezje-poginulim-i-stradalim-hrvatskim-braniteljima-s-podrucja-opcine-bukovlje> (kolovoz, 2022.)

⁹⁵ Udruga 108. brigade: U Podcrkavlju obilježena 31. obljetnica osnutka 108. brigade ZNG RH, <https://udruga-108-brigade.hr/index.php/543-u-podcrkavlju-obiljezjena-31-obljetnica-osnutka-108-brigade-zng-rh> (kolovoz 2022.)

spomenikom do vrha, a iza spomenika stoje zastave Europske unije, Republike Hrvatske, Brodsko-posavske županije i Općine Podcrkavlje. S obzirom da je spomenik tek podignut, centar Podcrkavlja tek će postati jedno od mjesta sjećanja na Domovinski rat.

Već spomenuto naselje, danas Općina Sibinj također je važno za 108. brigadu i održavanje sjećanja na nju i sam rat. Spomen-obilježje na Domovinski rat u Sibinju sastoji se od mramorne spomen ploče s posvetom poginulim braniteljima i izbočenim hrvatskim grbom te

brončane skulpture žene koja s djetetom u naručju kleči pred pločom. Mjesto sjećanja u Sibinju locirano je u Ulici 108. brigade ZNG.

Fotografija 19: Spomenik poginulim braniteljima u Domovinskom ratu, Sibinj

Još jedna općina u užoj okolici grada posvetila je spomenik poginulim braniteljima iz tog područja. U Gornjoj Vrbi, kod same zgrade općine u Ulici Braće Radić 2014. godine otkriven je spomenik kipara Ivana Briskog, a otkrio ga je tadašnji predsjednik Ivo Josipović.⁹⁶ Spomen-obilježje u Gornjoj Vrbi sastoji se od popločanog prostora koje sadrži granitno

Fotografija 20: Spomenik poginulim braniteljima u Gornjoj Vrbi

postolje na kojeg se nastavlja bijela mramorna skulptura nalik valu, a na postolje je naslonjena spomen ploča. Ploča sadrži grb Republike Hrvatske kraj kojeg stoji tekst:

Oni koji neizmjerljivo ljubijaše ovu grudu Hrvatske nam zemlje svete

Oni koji svoj život za nas dadoše...

Kraj teksta stoji križ, a ispod se nalaze imena petorice branitelja iz Gornje Vrbe, s datumima njihova rođenja i pogibije u ratu.

⁹⁶ Sb plus: Otkriveni spomenici poginulim braniteljima, https://plusportal.hr/politika/domovinski_rat/otkriveni_spomenici_poginulim_braniteljima-5239 (srpanj, 2022.)

Na dnu spomen ploče stoji posveta: *U spomen na poginule hrvatske vitezove!* Isti spomenik, ali s imenima trojice poginulih branitelja stoji i u Donjoj Vrbi.

Među mjesta sjećanja na ovom području svakako treba uvrstiti i gradsko groblje u Slavonskom Brodu gdje su sahranjene brojne žrtve i koje također služi kao mjesto okupljanja u vrijeme obilježavanja dana sjećanja.

6.2 Udruge proizašle iz Domovinskog rata

Mnogi preživjeli svjedoci rata odlučili su se okupiti u udruge koje će svojim djelovanjem održavati sjećanje na rat i žrtve rata. Kao što je spomenuto (poglavlje 4.2 Kultura sjećanja), udruge veterana možemo smatrati funkcionalnom domenom mjesta sjećanja.

Hrvatski časnički zbor zajednica je udruga branitelja u Hrvatskoj koja svoj ogranak ima i u Slavonskom Brodu. Cilj Zbora je okupljanje časnika i dočasnika oružanih snaga Republike Hrvatske kako bi se ostvarili zajednički interesi članica. Njihova djelatnost, osim promicanja vrijednosti Domovinskog rata je i stručno usavršavanje članova, istraživanje vojnih iskustava rata, izdavanje publikacija, časopisa i glasila, ali i organizacija raznih događanja poput savjetovanja, seminara, tribina, promidžbenih djelatnosti, druženja, sportskih natjecanja itd.⁹⁷

2015. godine objavljen je statut Udruge hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata Slavonski Brod (HVIDR-a), prema kojem se ona definira kao dragovoljna udruga s ciljem promicanja zajedničkih interesa i ciljeva te zaštite vojnih invalida i unapređenja vrijednosti Domovinskog rata u Slavonskom Brodu. HVIDR-a pomaže svojim članovima u ostvarivanju njihovih prava, ali i organizira razna događanja kako bi se održalo sjećanje na rat. Provodi razne programe poput „Mreže SB“ i „Perspektive“ kako bi branitelji bili bolje povezani i uključeni u društvo. Članovi HVIDR-e sudjeluju na gotovo svim danima sjećanja u gradu, a za Dan hrvatskih branitelja organiziraju i svoj šahovski kup.⁹⁸

U Brodsko-posavskoj županiji također djeluje Koordinacija udruga proisteklih iz Domovinskog rata Brodsko-posavske županije, koja uključuje djelovanje gotovo svih udruga na području županije. Udruge sa sjedištem u Slavonskom Brodu su Udruga veterana i dragovoljaca 101. BBX brigade, Udruga 108. brigade ZNG RH, Udruga 3. gardijske brigade

⁹⁷ Hrvatski časnički zbor: <https://hcz-zu.hr/hrvatski-casnicky-zbor-zajednica-udruga/> (kolovoz, 2022.)

⁹⁸ Udruga HVIDR-a Slavonski Brod: <https://www.hvidra-sb.hr/index.php> (kolovoz, 2022.)

„Kune“ (ogranak Slavonski Brod), Udruga hrvatskih branitelja pripadnika HRZ i PZO-a Slavanskog Broda, Udruga roditelja poginulih hrvatskih branitelja Domovinskog rata, Udruga djece poginulih i nestalih hrvatskih branitelja Domovinskog rata – Podružnica Brodsko-posavske županije, Udruga civilnih stradalnika Domovinskog rata. Uz njih djeluju i druge udruge sa sjedištem u Novoj Gradišci i Derventi (BiH). Statutom 2016. objavljeno je da je Udruga dragovoljna i nestranačka Koordinacija udruge proisteklih iz Domovinskog rata s ciljem zaštite i promicanja zajedničkih vrijednosti.⁹⁹

Sve udruge članice, osim što sudjeluju u pravilnom provođenju prava svih branitelja i njihovih obitelji te uključivanju branitelja u društvo, aktivno sudjeluju i u održavanju sjećanja na Domovinski rat, kako u gradu tako i u županiji. Udruge proizašle iz Domovinskog rata tako možemo promatrati kao „održavatelje“ sjećanja, jer one, zajedno s političkom elitom, tvore i održavaju sjećanje na rat na lokalnim razinama.

6.3 Dani sjećanja

Tijekom čitave godine grad i okolica održavaju sjećanje na Domovinski rat obilježavanjem dana sjećanja na žrtve, događaje i osnivanje jedinica za obranu. Dani sjećanja najčešće se obilježavaju komemoracijama: svečanim postavljanjem vijenaca, paljenjem lampiona na mjestima sjećanja, ali nerijetko se održavaju i mise, tribine i slično. Dani sjećanja prema Nori pripadaju skupini mjesta sjećanja sa simboličkom domenom.¹⁰⁰ U nastavku će biti navedeni dani sjećanja koji se obilježavaju u gradu.

3. ožujka obilježava se osnivanje 101. bosansko-brodske brigade HVO-a. Ove godine program obilježavanja uključivao je polaganje vijenaca na groblju u Bosanskom Brodu kao i na gradskom groblju Slavonski Brod gdje održana i svečana misa za sve žrtve.¹⁰¹

24. ožujka obilježava se osnutak 103. brigade HVO-a Derventa. 30. obljetnica obilježena je u Slavanskom Brodu polaganjem vijenaca, paljenjem svijeća i molitvom na gradskom groblju dan prije točnog datuma osnivanja jer se 25. ožujka obljetnica obilježavala u Derventi.¹⁰²

⁹⁹ Koordinacija udruge proisteklih iz Domovinskog rata Brodsko-posavske županije, <https://kupidrbpz.hr/> (kolovoz, 2022.)

¹⁰⁰ Nora, Pierre (2017.), str. 162 – 164

¹⁰¹ Grad Slavonski Brod: Obilježena 30. obljetnica osnivanja 101. BBX brigade, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12057-obiljezena-30-obljetnica-osnivanja-101-bbx-brigade> (kolovoz, 2022.)

12. travnja održava se pobožnost Domovinskog križnog puta u Slavanskom Brodu koje završava misom za žrtve Domovinskog rata u gradu.¹⁰³

Tužno sjećanje na već spomenuti dan 3. svibnja također se obilježava svake godine. Ove godine održana je misa u kapeli sv. Ane u Tvrđavi Brod te su položeni vijenci i upaljeni lampioni kod spomenutih spomenika „Djevojčica“ i spomenika „Poginulim braniteljima“.¹⁰⁴

18. svibnja obilježava se obljetnica osnivanja Specijalne policije PU Brodsko-posavske „Šimini anđeli pakla“. Jedinica je imala iznimnu važnost u ratu jer je obišla gotovo sva bojišta Hrvatske. Program je uključivao polaganje vijenaca na spomen obilježju ispred baze Interventne jedinice policije u Podvinju, kao i kod spomenika Šimi Đamiću koji se nalazi u Donjoj Bebrini. Održan je i veteranski malonogometni turnir „Šimo Đamić 2022.“¹⁰⁵

U lipnju se također obilježavaju dva dana sjećanja u 11. i 12. u mjesecu. Dan 11. lipnja je već 20 godina posvećen sjećanju na poginulu djecu u ratu, a program se održava pod nazivom *Mali križ – velika žrtva*. Ove godine održana je misa te polaganje vijenaca i lampiona kod spomenika „Prekinuto djetinjstvo“. Vijenci i lampioni ostali su na istom mjestu još tjednima kasnije, kako bi se sjećanje održavalo više od jednog dana (slika 20).

¹⁰² Grad Slavonski Brod: Obilježena 30. obljetnica osnutka 103. brigade HVO-a Derventa, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12108-obiljezena-30-obljetnica-osnutka-103-brigade-hvo-a-derventa> (kolovoz, 2022.)

¹⁰³ Grad Slavonski Brod: Najava tradicionalne pobožnosti Domovinskog križnog puta, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12158-najava-tradicionalne-poboznosti-domovinskog-kriznog-puta-u-tvrdavi-brod> (kolovoz, 2022.)

¹⁰⁴ Grad Slavonski Brod: Sjećanje na najkrvaviji dan u Slavanskom Brodu, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12230-sjecanje-na-najkrvaviji-dan-u-slavonskom-brodu-3-svibanj-1992> (kolovoz, 2022.)

¹⁰⁵ Grad Slavonski Brod: Obilježavanje 31. obljetnice osnivanja Specijalne policije Policijske uprave brodsko – posavske „Šimini anđeli pakla“, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12285-obiljezavanje-31-obljetnice-osnivanja-specijalne-policije-policijske-uprave-brodsko-posavske-simini-andeli-pakla> (kolovoz, 2022.)

Fotografija 21: Sjećanje na stradalu djecu u Domovinskom ratu u spomen-parku „Prekinuto djetinjstvo“, Slavonski Brod, nekoliko tjedana nakon obilježavanja sjećanja 2022. godine

Sljedeći dan održana je misa i polaganje vijenaca za obljetnicu osnutka 3. bojne 3. gardijske brigade „Kune“, kada je mjesto sjećanja nakon mise ponovno bio spomenik „Poginulim braniteljima“ kod kazališno-koncertne dvorane „Ivana Brlić-Mažuranić“. Iako su „Kune“ dobile svoj spomenik nedaleko od spomenika „Poginulim braniteljima“, mjesto sjećanja nije se prebacilo, vijenci i lampioni i dalje se polažu na istom mjestu.¹⁰⁶

18. kolovoza posvećen je sjećanju na poginule pripadnike 105. bjelovarske brigade, kada se vijenci polažu na spomeniku koji im je posvećen u Ulici Ante Starčevića. Osim polaganja vijenaca, održava se i prigodna molitva na mjestu sjećanja posvećenom bjelovarskoj brigadi.¹⁰⁷

Rujan i listopad također nose nekoliko dana sjećanja na Domovinski rat. 16. rujna posvećen je danu hrvatskih branitelja Brodsko-posavske županije. Tog dana brodska vojarna stavljena je pod nadzor hrvatskih branitelja te se tome u čast polažu vijenci kod spomenika „Poginulim braniteljima“ kod KKD „Ivana Brlić Mažuranić“. Nekoliko dana kasnije, 21. rujna obilježava se stradavanje Luke Andrijanića koji je poginuo u borbi protiv Vukovara. U spomen na

¹⁰⁶ Slavonski Brod: Održan 20. susret sjećanja na poginulu djecu u Domovinskom ratu „Mali križ-velika žrtva“, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12335-odrzan-20-susret-sjecanja-na-poginulu-djecu-u-domovinskom-ratu-mali-kriz-velika-zrtva> i Obilježena 31. obljetnica osnutka 3. bojne 3. gardijske brigade „Kune“, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12336-obiljezena-31-obljetnica-osnutka-3-bojne-3-gardijske-brigade-kune> (kolovoz, 2022.)

¹⁰⁷ Slavonski Brod: Obilježena 29. obljetnica pogibije pripadnika 105. bjelovarske brigade, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11578-obiljezena-29-obljetnica-pogibije-pripadnika-105-bjelovarske-brigade> (kolovoz, 2022.)

njegovu borbu, polažu se vijenci na njegovom grobu koji se nalazi na gradskom groblju Slavonski Brod.¹⁰⁸

Slavonski Brod održava i sjećanje na žrtve rata u Bosanskoj Posavini te 6. listopada u njihovu spomen obilježava program koji je prošle godine objedinio više mjesta sjećanja: misa u Bosanskom Brodu, polaganje vijenaca na groblju u Bosanskom i Slavonskom Brodu, polaganje vijenaca kod spomenika „Poginulim braniteljima“ te paljenje lampiona duž šetnicu uz Savu. 30. listopada ponovno je vezan uz Specijalnu jedinicu „Šimini anđeli pakla“, kada grad obilježava njihov osnutak i kada mjesto sjećanja još jednom postaje spomenik kod Interventne policije u Podvinju, a kasnije se opet održava malonogometni turnir.¹⁰⁹

Uoči blagdana Svih svetih (1. studenog) također se obilježavaju komemoracije u časti poginulim vojnicima hrvatske u gradu i okolnim općinama. Na Dušni dan (2. studenog) održavaju se mise zadužnice.¹¹⁰

17. studeni je u Slavonskom Brodu, kao i u cijeloj Hrvatskoj iznimno važan dan za održavanje kulture sjećanja. Naime, tog dana sjećamo se žrtvi Domovinskog rata i žrtvi Vukovara i Škabrnje. U gradu građani mogu prisustvovati misama zadužnicama, molitvi kod spomenika „Poginulim braniteljima“ te paljenju lampiona duž Vukovarske ulice u centru grada. Osim toga, škole također obilježavaju ovaj dan organiziranjem raznih izložbi o Vukovaru.

Zadnji dan sjećanja u godini je 12. prosinac, kada se obilježava osnutak 157. brigade Hrvatske vojske. Mjesta sjećanja ponovno postaju spomenik „Poginulim braniteljima“ i Gradsko groblje, a nerijetko se održavaju i mise.¹¹¹

Uz polaganje vijenaca i molitvi na mjestima sjećanja, u Slavonskom Brodu razne udruge proizašle iz Domovinskog rata često organiziraju razne aktivnosti poput sportskih igara. U gradu se tako organizira turnir u šahu povodom vojno-redarstvene akcije „Bljesak“,

¹⁰⁸ Slavonski Brod: Obilježen Dan hrvatskih branitelja Brodsko-posavske županije, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11654-obiljezen-dan-hrvatskih-branitelja-brodsko-posavske-zupanije> i Obilježena 30. godišnjica stradavanja Luke Andrijanica, jednog od heroja obrane Vukovara, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11665-obiljezena-30-godisnjica-stradavanja-luke-andrijanica-jednog-od-heroja-obrane-vukovara> (kolovoz, 2022.)

¹⁰⁹ Slavonski Brod: Obilježen Dan sjećanja na žrtve Domovinskog rata u Bosanskoj Posavini, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11706-obiljezen-dan-sjecanja-na-zrtve-domovinskog-rata-u-bosanskoj-posavini-2> i Obilježavanje 30. godišnjice osnutka Specijalne jedinice policije PU Brodsko-posavske „Šimini anđeli pakla“, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11765-obiljezavanje-30-godisnjice-osnutka-specijalne-jedinice-policije-pu-brodsko-posavske-simini-andeli-pakla> (kolovoz, 2022.)

¹¹⁰ Slavonski Brod: Položeni vijenci povodom blagdana Svih svetih, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11766-polozeni-vijenci-povodom-blagdana-svih-svetih> (kolovoz, 2022.)

¹¹¹ Slavonski Brod: Obilježena 30. godišnjica osnutka 157. brigade Hrvatske vojske, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11898-obiljezena-30-godisnjica-osnutka-157-brigade-hrvatske-vojske> (kolovoz, 2022.)

Županijske sportske igre, turnir u šahu povodom Dana domovinske zahvalnosti te šahovski turnir povodom Dana sjećanja na Vukovar, biciklijada „108. ide dalje“ i slično.¹¹²

7. Analiza kulture sjećanja u Slavanskom Brodu i okolici

Proučavanje mjesta sjećanja na ovom području pokazuje nam da su u Slavanskom Brodu i okolici zastupljene sve tri domene mjesta sjećanja po Nori: simbolička, funkcionalna i materijalna. No kako su te tri domene međusobno povezane, što nam one govore i prihvaća li zajednica uopće ovakav način stvaranja kulture sjećanja?

Istraživanje spomen-obilježja, udruga i dana sjećanja dovodi do saznanja da su sve tri domene mjesta sjećanja u Slavanskom Brodu i okolici u potpunosti povezane. Spomen-obilježja posjećuju se i postaju važni lokaliteti u vrijeme svih dana sjećanja koji se obilježavaju na ovom području, a udruge proizašle iz Domovinskog rata su uz političku elitu glavni organizatori događaja i posjetitelji, ali često i osnivačeli spomen-obilježja. Istraživanje dana sjećanja u gradu ukazuje i na najposjećenije lokalitete sjećanja.

Mjesto koje se posjećuje tijekom većine dana sjećanja svakako je gradsko groblje Slavonski Brod gdje se često održavaju mise, molitve i komemoracije. Najposjećenije spomen-obilježje u gradu je spomenik Poginulim braniteljima, kojeg političari i udruge posjećuju čak pet dana u godini provodeći političke rituale (komemoracije). Spomen-park i spomenik „Šiminim anđelima pakla“ postaju važni lokaliteti uglavnom dva puta godišnje, što ih također svrstava u značajnija materijalna mjesta sjećanja.

Nadalje, vezano uz lokalitete sjećanja, posjećivanjem spomenika i spomen-obilježja (što dokazuju i fotografije priložene uz opis spomenika) možemo zaključiti da su svi lokaliteti koji za funkciju imaju održavanje sjećanja na Domovinski rat izrazito očuvani i održavani. No, primjetno je i da su neka spomen područja bolje održavana. Razlog tome nije to što su neki spomenici ranije postavljeni, pa zbog „starosti“ ne izgledaju očuvano, jer je većina spomenika postavljena u periodu od 2000. do 2006. godine. Tu do izražaja dolazi uloga lokacije mjesta sjećanja. Oni spomenici koji su na primjetnijim lokacijama, bliži udrugama koje su ih podigle i koje ih održavaju su češće posjećivani i bolje održavani. U ovom radu možemo uočiti takav

¹¹² Slavonski Brod: Odobreni programi udruga proisteklih iz Domovinskog rata za 2019. , <https://www.slavonski-brod.hr/odobreni-programi-udruga/9564-odobreni-programi-udruga-proisteklih-iz-domovinskog-rata-za-2019> (kolovoz, 2022.)

primjer: spomenik „Šiminim anđelima pakla“ u dvorištu baze Interventne jedinice policije u Podvinju u boljem je stanju od spomenika poginulim braniteljima iz Podvinja koji se nalazi samo nekoliko metara dalje na javnoj površini. Spomenici koji su podignuti iste godine u centru grada također izgledaju očuvanije.

Većina spomenutih spomen-obilježja uklapa se u okruženje u koje je postavljeno. Spomenici poput „Djevojčice“, „Poginulim braniteljima“ te spomenici 105. bjelovarskoj brigadi i žrtvama u Brodskom Vinogorju svojim izgledom ne ističu se previše u svom okruženju. Spomen-park „Prekinuto djetinjstvo“ posebno se uklapa u dio grada u kojemu je smješten, a tome je razlog planska gradnja i gradnja kompletnog okruženja spomenika. Spomenici „Kunama“, braniteljima i članovima NK Podvinje te pripadnicima 108. brigade u Podcrkavlju pomalo se ističu u okolini, odmah su uočljivi zbog materijala koji svojom svijetlom bojom u zelenom okruženju privlače pogled. Spomenici koji se ne uklapaju u okruženje i mogu se definirati kao kič su spomenici braniteljima u Bukovlju i Gornjoj Vrbi, iako onaj u Gornjoj Vrbi nije kič, ali u potpunosti se odvaja od svog okruženja.

Kada je riječ o spomen-područjima, važno je i tko ih podiže te kome su najčešće posvećeni. Spomen-obilježja koja su navedena u ovom radu podizana su uglavnom od strane udruga proizašlih iz Domovinskog rata i od strane samog grada i općina. Možemo reći da su podizani planski „od gore“, ali i „od dolje“. Najviše spomen-područja na ovom području posvećeno je poginulim hrvatskim vojnicima, njih čak 7 od 14 navedenih u ovom radu. Brigadama i specijalnim jedinicama koje su djelovale u ratu na ovom području posvećena su 4 spomenika, a civilnim žrtvama, odnosno djeci poginuloj u ratu podignuta su tri spomen-obilježja u gradu. Niti jedan spomenik nije posvećen situaciji u Bosanskoj Posavini niti nekoj drugoj etničkoj skupini.

Uspoređujući Slavonski Brod i okolice s lokalitetima sjećanja općenito u Republici Hrvatskoj možemo naći brojne sličnosti. Kao i u ostatku Hrvatske, razne forme spomen-obilježja na ovom području nalazimo u središnjim javnim prostorima (u parkovima, uz važne javne objekte, glavne ceste, na mjestima događaja) s glavnim simbolima križa, hrvatske šahovnice i hrvatskog pletera te formalnim tekstovima koji često sadrže forme književnih djela.¹¹³

Većina tekstova gore spomenutih spomenika su prepisana u radu, no koja je uopće njihova uloga? Tekstovi na spomen-obilježjima služe kako bi se stvorila interakcija s promatračem.

¹¹³ Pavlaković, Vjeran: *Krajobrazi sjećanja na Domovinski rat*, Zagreb, 2022., str. 10 – 18

Gore prepisani tekstovi uglavnom spominju domovinu, junake, vitezove, sinove, a neki se konkretno „obraćaju“ čitatelju poput onog u Vinogorju kojem tekst počinje obraćanjem putniku. Takvi stihovi su upečatljivi i pamtljivi jer su kratki, a ukazuju na koji način se želi prenijeti narativ o ratu: sinovi domovine – hrvatski vojnici bili su junaci. Također se često navode i izrazi ustaljeni u vrijeme rata poput spomenute „108. ide dalje“. Natpisi na spomenicima često nam govore i tko je osnivač te koje je godine spomenik postavljen, a na gore navedenim spomenicima posvećenim poginulim braniteljima stoje i godine njihova rođenja i smrti. Navedene godine pogibije branitelja protežu se od 1991. do 1995., što nam govori i o trajanju samog rata. Na ovom području, sudeći prema spomenicima, najviše je poginulih bilo tijekom 1992. godine.

Simbol križa koji se nalazi uz ili na pet gore spomenutih spomen-obilježja označava žrtvu koju su poginuli vojnici podnijeli za domovinu, kao što je već i spomenuto. Osim toga, simbol križa značajan je i za definiranje hrvatskog identiteta: Hrvati su katolici, što ih odvaja od Srba koji su većinski pravoslavne vjeroispovijesti, kao i od Bošnjaka koji su muslimani. Time se Hrvati mogu odvojiti od onih s kojima su bili u ratnom sukobu nakon raspada bratstva i jedinstva. Naglašavanje vjeroispovijesti je i u suprotnosti od vremena socijalizma te služi kao jedan od načina odvajanja od tog dijela povijesti i stvaranja novog kolektivnog sjećanja. Simboli šahovnice grba Republike Hrvatske i pletera govore o samostalnosti, ali i o povijesnom kontinuitetu hrvatskog naroda.

Uz spomenute simbole važno je spomenuti i zastave koje se nerijetko viđaju na spomen-područjima kako bi naglasile formalnost i važnost područja. Uz zastavu Republike Hrvatske stoje i zastave gradova ili općina u kojima se nalazi mjesto sjećanja te zastave županije ili brigade kojoj je posvećen spomenik.

Svi navedeni simboli potaknuti su političkim narativima upravo o neprekinutom kontinuitetu povijesti hrvatske državnosti i njene neodvojivosti od kulture zapadne Europe. Stvaranje takvog obrasca potaknuo je upravo prvi predsjednik Republike, Franjo Tuđman, koji je u vrijeme i nakon raspada Jugoslavije u svojim govorima izdvajao elemente hrvatske povijesti iz ranog srednjeg vijeka kako bi ih povezao s aktualnom situacijom i tako argumentirao hrvatsku državnost. Kako je to javnost prihvatila vidimo i danas, a očituje se kroz često korištenje spomenutih simbola, ali i također spomenutih preimenovanja ulica i trgova koji su

osim konotacija na Domovinski rat dobili i nazive srednjovjekovnih hrvatskih vladara.¹¹⁴ Korištenje elemenata iz ranije hrvatske povijesti bilo je važno i za naglašavanje borbe za slobodu, čime je Domovinski rat nakon kojeg je Hrvatska konačno dobila svoju samostalnost postao glavni povijesni element za naglašavanje neovisnosti Hrvatske i herojstva njenog naroda.

¹¹⁴ Gračanin, Hrvoje: *Hrvatsko rano srednjovjekovlje u službi hrvatske politike u počecima neovisne Hrvatske*, u: *Kroatologija* 1, 2010., str. 89 – 101

8. Zaključak

Nakon potresnih događaja vezanih uz Domovinski rat u Hrvatskoj, područje zapadne Slavonije sa sjedištem u Slavonskom Brodu nije mirovalo ni nakon početka rata u Bosni i Hercegovini. Upravo u periodu od 1992. do 1993. ovo područje doživjelo je najteža razaranja, što se može zaključiti i posjećivanjem spomenika poginulim vojnicima. Analizom kulture sjećanja na Domovinski rat u Slavonskom Brodu i okolici možemo zaključiti da se ona na ovom području iznimno njeguje. Brisanje sjećanja na razdoblje socijalizma i stvaranje novog sjećanja na hrvatsku državnost započelo je na ovim područjima već 1992. godine, a proces formiranja traje i tri desetljeća kasnije.

Kultura sjećanja na Domovinski rat na ovom području iskazuje se kroz mjesta sjećanja koja sadržavaju spomen-obilježja žrtvama rata i pripadnicima obrambenih skupina. Spomen-obilježja na ovom području uključuju spomen-parkove, spomenike i spomen-ploče koji se nalaze na važnim lokacijama poput parkova u centru grada, pokraj škola, glavnih cesta, a samo ih se nekoliko nalazi na mjestima konkretnih događaja što govori o potrebi postavljanja spomenika na atraktivne lokacije kako bi bili primjetniji i time lakše prenijeli sjećanje.

Većina spomenika na ovom području posvećena je poginulim hrvatskim vojnicima, a nedostatak spomenika posvećenih ratu u Bosni ili etničkim manjinama može biti zbog dva razloga: ili na ovom području nije bilo puno žrtava drugih etničkih skupina, a ako ih je i bilo moguće je da su njihova imena postavljena na spomenike posvećenim hrvatskoj strani ili kultura sjećanja to ne dozvoljava.

Dani sjećanja obilježavaju se na točnu obljetnicu nekog značajnijeg događaja, a u gradu se godišnje obilježava oko 14 dana sjećanja na Domovinski rat. Dani sjećanja obilježavaju se političkim ritualima, misama, ali često i sportskim aktivnostima koje organiziraju udruge proizašle iz Domovinskog rata. Iz ovog rada može se zaključiti da se u Slavonskom Brodu više održavaju komemoracije nego slavlja na ratne događaje, što govori o tragičnosti događaja na ovom području. O tragičnosti nam govori i broj udruga koje su ujedno i osnivačji većine mjesta sjećanja u gradu Slavonskom Brodu, a ukupno ih 9 ima sjedište i djeluju u gradu.

Neodvojivost vjere od kulture sjećanja kao i brojnih drugih simbola hrvatske državnosti ukazuje na narativ o kontinuitetu Hrvatske i povezanosti sa zapadnom kulturom nastao u vrijeme rata, a prenosi se još uvijek. Hrvati kao žrtve i heroji kroz cijelu svoju povijest traže

samostalnost, a Domovinski rat postaje glavni element takvog narativa. S jedne strane žalimo gubitke, a s druge slavimo junaštvo.

Ipak, u suživotu s građanima na ovom području primjećuje se da mjesta sjećanja, iako jesu prihvaćena, nisu uvijek primijećena. Neki su spomenici za građane postali neprimjetni i uglavnom ih ne posjećuju. Mjesta sjećanja tako uglavnom uz političare i udruge posjećuju članovi obitelji stradalih civila i vojnika u ratu, što ukazuje na veliku ulogu usmene predaje o ratnim događajima. Naravno, važnu ulogu u prenošenju kolektivnog sjećanja na nove generacije ima i školstvo, posebno nastava povijesti i to na razini cijele države, no to ostaje tema za sebe. Ono što je važno za kontekst ovog rada je da škole često sudjeluju u obilježavanju dana sjećanja, kao što je već spomenuto u primjeru dana posvećenog žrtvama Domovinskog rata i žrtvama Vukovara i Škabrnje. Glavni akteri stvaranja kulture sjećanja ostaju političke elite i preživjeli svjedoci te članovi njihovih obitelji.

9. Popis literature

Assman, Aleida: *Four Formats of Memory: From Individual to Collective Constructions of the Past*. 2002., Berlin, u: Emden, C., Midgley, D.: *Cultural Memory and Historical Consciousness in the German-Speaking World Since 1500*

Assmann, Jan: *Kulturno pamćenje*, Verlag C.H. Beck OHG, München 2002., preveo Vahidin Preljević, Zenica 2005., dostupno na: <https://vrismond.files.wordpress.com/2010/10/janassmankulturnopamcenje.pdf> (pristup: srpanj 2022.)

Benčić Kužnar, Andriana: *Sjećanje na Domovinski rat*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 2020.

Bilandžić, Dušan: *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.

Dukovski, Darko: *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Leykam Internationa, Zagreb 2012.

Goldstein, Ivo: *Hrvatska 1918 – 2008*, Europapress holding i Novi Liber, Zagreb, 2008.

Gračanin, Hrvoje: *Hrvatsko rano srednjovjekovlje u službi hrvatske politike u počecima neovisne Hrvatske*, Kroatologija : časopis za hrvatsku kulturu, Vol. 1 No. 1, 2010., Zagreb, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/90652> (pristup: rujan 2022.)

Gross, Mirjana: *O historiografiji posljednjih trideset godina*. Časopis za suvremenu povijest, Vol. 38 No. 2, 2006., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/11734> (pristup: kolovoz, 2022.)

Hrežnjak, Juraj: *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990-2000*, Savez antifašističkih boraca, Zagreb 2001.

Križić Roban, Sandra: *Vrijeme spomenika. Skulpturalni, arhitektonski, urbanistički i drugi načini obilježavanja Domovinskog rata*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, Vol. No. 34, 2010., Zagreb 2010., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/120356> (pristup: kolovoz 2022.)

Lajić, I. i Bara, M: *Ratovi, kolonizacije i nacionalna struktura Slavonije u dvadesetom stoljeću*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 2009.

Marijan, Davor: *Domovinski rat*, Despot infinitus : Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016.

Marijan, Davor: *Graničari. Prilog za ratni put 108. brigade Zbora narodne garde Republike Hrvatske*, Hrvatski institut za povijest- Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2006.

Marjanović, Bojan: *Promjena vlasti, promjena ulica*, Diskrepancija : studentski časopis za društveno-humanističke teme, Vol. 8 No. 12, 2007. Zagreb, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/15295> (pristup: srpanj 2022.)

Nora, Pierre: *Između sjećanja i povijesti*. Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme, Vol. 8 No. 12, 2007., prevele Milena Ostojić, Ana Irena Hudul, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/15308> (pristup: srpanj 2022.)

Pavlaković, Vjeran: *Krajobrazi sjećanja na Domovinski rat*, Inicijativa mladih za ljudska prava, Zagreb 2022., dostupno na: <https://yih.hr/system/publication/document/27/Krajobrazi-sje%C4%87anja-na-Domovinski-rat.pdf> (pristup: rujan 2022.)

Pilipović, Frano: *Živjeti u Slavonskom Brodu 1990. – 1993.*, Posavska Hrvatska - Radio Brod - Publicum - Brodska kulturna baština, Slavonski Brod, 2006.

Sočković, Z., Pilipović, F, Rudec, K., i drugi: *Živjeti u Slavonskom Brodu 1991., 1992.*, Skupština općine Slavonski Brod, Turistkomerc, Zagreb, 1992.

Ulrike Sommer: *Zeit, Erinnerung und Geschichte*, 2014 u: Sabine Reinhold und Kerstin P. Hofmann, Hrsgin.: *Zeichen der Zeit. Archäologische Perspektiven auf Zeiterfahrung, Zeitpraktiken und Zeitkonzepte (Themenheft)*. Forum Kritische Archäologie 3: 25-59, dostupno na:

https://www.academia.edu/8344591/Zeit_Erinnerung_und_Geschichte_In_Sabine_Reinhold_Kerstin_P_Hofmann_Hrsg_Zeichen_der_Zeit_Arch%C3%A4ologische_Perspektiven_auf_Zeiterfahrung_Zeitpraktiken_und_Zeitkonzepte_Themenheft_Forum_Kritische_Arch%C3%A4ologie_3_25_59 (pristup: kolovoz 2022.)

Znanstveni skup Slavonski Brod i Brodsko-posavska županija u Domovinskom ratu: *Slavonski Brod i Brodsko-posavska županija u Domovinskom ratu* : zbornik radova Znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 22. i 23. rujna 2016., Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2018.

Žunec, Ozren: *Rat u Hrvatskoj 1991.-1995., 1. dio: uzroci rata i operacije do Sarajevskog primirja*, 1997., *Polemos* : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, Vol. I No. 1, 1998., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/297928> (pristup: lipanj i srpanj 2022.)

10. Popis izvora

Brod portal: Otkriven u Slavonskom Brodu spomenik poginulim braniteljima Hrvatske, <http://www.brodportal.hr/clanak/otkriven-u-slavonskom-brodu-spomenik-poginulim-braniteljima-hrvatske-19442> (pristup: kolovoz 2022.)

Brod portal: U Brodu otkriven 3. gardijskoj brigadi 3. bojni, <http://www.brodportal.hr/clanak/u-brodu-otkriven-spomenik-3-gardijskoj-brigadi-3-bojni--31909> (pristup: kolovoz, 2022.)

Domovinski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15884> (pristup: lipanj 2022.)

Grad Slavonski Brod: Najava tradicionalne pobožnosti Domovinskog križnog puta, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12158-najava-tradicionalne-poboznosti-domovinskog-kriznog-puta-u-tvrđavi-brod> (pristup: kolovoz, 2022.)

Grad Slavonski Brod: Obilježavanje 31. obljetnice osnivanja Specijalne policije Policijske uprave brodsko – posavske „Šimini anđeli pakla“, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12285-obiljezavanje-31-obljetnice-osnivanja-specijalne-policije-policijske-uprave-brodsko-posavske-simini-andeli-pakla> (pristup: kolovoz, 2022.)

Grad Slavonski Brod: Obilježena 30. obljetnica osnivanja 101. BBX brigade, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12057-obiljezена-30-obljetnica-osnivanja-101-bbx-brigade> (pristup: kolovoz, 2022.)

Grad Slavonski Brod: Obilježena 30. obljetnica osnutka 103. brigade HVO-a Derventa, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12108-obiljezana-30-obljetnica-osnutka-103-brigade-hvo-a-derventa> (pristup: kolovoz, 2022.)

Grad Slavonski Brod: Otkriveno spomen-obilježje poginulim i stradalim hrvatskim braniteljima s područja općine Bukovlje, <https://slavonski-brod.hr/index.php/ostale-vijesti/6768-otkriveno-spomen-obiljezje-poginulim-i-stradalim-hrvatskim-braniteljima-s-podrucja-opcine-bukovlje> (pristup: kolovoz, 2022.)

Grad Slavonski Brod: Sjećanje na najkrvaviji dan u Slavonskom Brodu, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12230-sjecanje-na-najkrvaviji-dan-u-slavonskom-brodu-3-svibanj-1992> (kolovoz, 2022.)

Hrvatski časnički zbor: <https://hcz-zu.hr/hrvatski-casnicki-zbor-zajednica-udruga/> (pristup: kolovoz, 2022.)

Hrvatski jezični portal: Spomenik, <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristup: srpanj 2022.)

Jugoslavija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. dostupno na: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29463> (pristup: lipanj 2022.)

Koordinacija udruga proisteklih iz Domovinskog rata Brodsko-posavske županije, <https://kupidrbpz.hr/> (pristup: kolovoz, 2022.)

Obilježavanje 30. godišnjice osnutka Specijalne jedinice policije PU Brodsko-posavske „Šimini anđeli pakla, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11765-obiljezavanje-30-godisnjice-osnutka-specijalne-jedinice-policije-pu-brodsko-posavske-simini-andeli-pakla> (pristup: kolovoz, 2022.)

Obilježena 30. godišnjica stradavanja Luke Andrijanica, jednog od heroja obrane Vukovara, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11665-obiljezana-30-godisnjica-stradavanja-luke-andrijanica-jednog-od-heroja-obrane-vukovara> (pristup: kolovoz, 2022.)

Obilježena 31. obljetnica osnutka 3. bojne 3. gardijske brigade „Kune“, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12336-obiljezana-31-obljetnica-osnutka-3-bojne-3-gardijske-brigade-kune> (pristup: kolovoz, 2022.)

Odluka Sabora Republike Hrvatske, Narodne novine, 8.10.1991., br. 53, dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_10_53_1265.html (pristup: srpanj 2022.)

Poslovni.hr: Spomen-obilježje poginulim braniteljima, <https://www.poslovni.hr/hrvatska/spomen-obiljezje-poginulim-braniteljima-20432> (pristup: kolovoz, 2022.)

Republika Srpska: *Obrambeno-otadžbinski rat*, dostupno na: <https://www.republikasrpska.net/istorija/odbrambeno-otadzbinski-rat/> (pristup: lipanj 2022.)

Sabor Republike Hrvatske: Odluka o proglašenju Amandmana LXIV. do LXXV. na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske. Narodne novine, 28.7.1990., br. 31, dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_07_31_610.html (pristup: srpanj 2022.)

Sabor Republike Hrvatske: Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, 22.12.1990., br. 56, dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_12_56_1092.html (pristup: srpanj 2022.)

Sabor Republike Hrvatske: Ustavna odluka o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, Narodne novine 25.6.1991., br. 31, dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_06_31_872.html (pristup: srpanj 2022.)

Sb plus: Otkriveni spomenici poginulim braniteljima, https://plusportal.hr/politika/domovinski_rat/otkriveni_spomenici_poginulim_braniteljima-5239 (pristup: srpanj, 2022.)

SB plus: Roditelj poginulog djeteta čistio spomenik, https://sbplus.hr/politika/ostalo/tuzan_prizor_roditelj_poginulog_djeteta_cistio_spomenik-46200 (pristup: srpanj, 2022.)

Slavonski Brod: Obilježen Dan hrvatskih branitelja Brodsko-posavske županije, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11654-obiljezen-dan-hrvatskih-branitelja-brodsko-posavske-zupanije> (pristup: kolovoz, 2022.)

Slavonski Brod: Obilježen Dan sjećanja na žrtve Domovinskog rata u Bosanskoj Posavini, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11706-obiljezen-dan-sjecanja-na-zrtve-domovinskog-rata-u-bosanskoj-posavini-2> (pristup: kolovoz, 2022.)

Slavonski Brod: Obilježena 29. obljetnica pogibije pripadnika 105. bjelovarske brigade, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11578-obiljezena-29-obljetnica-pogibije-pripadnika-105-bjelovarske-brigade> (pristup: kolovoz, 2022.)

Slavonski Brod: Obilježena 30. godišnjica osnutka 157. brigade Hrvatske vojske, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11898-obiljezena-30-godisnjica-osnutka-157-brigade-hrvatske-vojske> (pristup: kolovoz, 2022.)

Slavonski Brod: Odobreni programi udruga proisteklih iz Domovinskog rata za 2019. , <https://www.slavonski-brod.hr/odobreni-programi-udruga/9564-odobreni-programi-udruga-proisteklih-iz-domovinskog-rata-za-2019> (pristup: kolovoz, 2022.)

Slavonski Brod: Održan 20. susret sjećanja na poginulu djecu u Domovinskom ratu „Mali križ-velika žrtva“, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12335-odrzan-20-susret-sjecanja-na-poginulu-djecu-u-domovinskom-ratu-mali-kriz-velika-zrtva> (pristup: kolovoz, 2022.)

Slavonski Brod: Položeni vijenci povodom blagdana Svih svetih, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/11766-polozeni-vijenci-povodom-blagdana-svih-svetih> (pristup: kolovoz, 2022.)

Službeni vijesnik Županije Brodsko-posavske, 1.2.1993., br. 1

Službeni vijesnik Županije Brodsko-posavske, 9.4.1993., br. 3

Službeni vijesnik Županije Brodsko-posavske, ratno izdanje, 11.3.1992., br.2

Službeni vijesnik Županije Brodsko-posavske, ratno izdanje, 23.11.1992, br.6

Službeni vijesnik Županije Brodsko-posavske, ratno izdanje, 23.6.1992., br. 4

Udruga 108. brigade: U Podcrkavlju obilježena 31. obljetnica osnutka 108. brigade ZNG RH, <https://udruga-108-brigade.hr/index.php/543-u-podcrkavlju-obiljezena-31-obljetnica-osnutka-108-brigade-zng-rh> (pristup: kolovoz 2022.)

Udruga civilnih stradalnika Domovinskog rata grada Zagreba i Zagrebačke županije: Otvaranje spomenika „Prekinuto djetinjstvo“, <http://www.uhcsdrzg.hr/obiljezavanja/spomenik-prekinuto-djetinjstvo> (pristup: srpanj 2022.)

Udruga HVIDR-a Slavonski Brod: <https://www.hvidra-sb.hr/index.php> (pristup: kolovoz, 2022.)

Večernji list: Ploča je skinuta, Budakova ulica u Slavonskom Brodu i službeno otišla u povijest <https://www.vecernji.hr/vijesti/ploca-je-skinuta-budakova-ulica-u-slavonskom-brodu-i-sluzbeno-otisla-u-povijest-1581482> (pristup: srpanj 2022.)

Zastupnički dom Hrvatskog državnog sabora: Deklaracija o Domovinskom ratu. Narodne novine; godina 2000., broj 102., dostupno na: https://narodne-novine.mn.hr/clanci/sluzbeni/2000_10_102_1987.html (pristup: lipanj 2022.)

11. Popis slika

- Fotografija 1.** Spomenik „Prekinuto djetinjstvo“, Slavonski Brod.....21
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 2.** Spomen-park „Prekinuto djetinjstvo“, Slavonski Brod.....21
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 3.** Spomenik „Djevojčica“, Slavonski Brod.....21
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 4.** Spomenik i okruženje spomenika „Djevojčica“, Slavonski Brod.....22
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 5.** Spomen ploča na dječjem igralištu, Slavonski Brod.....23
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 6.** Spomen ploča na dječjem igralištu i pogled na igralište, Slavonski Brod.....23
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 7.** Spomen-obilježje „Poginulim braniteljima Hrvatske“, Slavonski Brod.....24
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 8.** Spomenik „Poginulim braniteljima Hrvatske“, Slavonski Brod.....24
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 9.** Spomenik poginulim braniteljima 105. bjelovarske brigade, Slavonski Brod.....24
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 10.** Spomenik 3. bojni 3. gardijske brigade „Kune“, Slavonski Brod.....25
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 11.** Spomenik 3. bojni 3. gardijske brigade „Kune“, Slavonski Brod.....25
Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 12.** Spomen ploča poginulim braniteljima s područja mjesnog odbora J.J. Strossmayer, Slavonski Brod.....26
Izvor: vlastita fotografija

- Fotografija 13.** Spomen-obilježje poginulim pripadnicima Specijalne jedinice PU Brodsko-posavske, Slavonski Brod.....27
 Izvor: Grad Slavonski Brod, <https://www.slavonski-brod.hr/vijesti/12285-obiljezavanje-31-obljetnice-osnivanja-specijalne-policije-policijske-uprave-brodsko-posavske-simini-andeli-pakla>
- Fotografija 14.** Spomen-obilježje braniteljima i članovima NK Podvinje, Slavonski Brod.....28
 Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 15.** Spomenik braniteljima i članovima NK Podvinje, Slavonski Brod.....28
 Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 16.** Spomenik žrtvama rata u Brodskom Vinogorju.....28
 Izvor: vlastita fotografija
- Fotografija 17.** Spomenik poginulim i stradalim braniteljima s područja općine Bukovlje.....29
 Izvor: Grad Slavonski Brod. <https://slavonski-brod.hr/index.php/ostale-vijesti/6768-otkriveno-spomen-obiljezje-poginulim-i-stradalim-hrvatskim-braniteljima-s-podrucja-opcine-bukovlje>
- Fotografija 18.** Spomenik pripadnicima 108. brigade u Podcrkavlju.....29
 Izvor: Udruga 108. brigade ZNG, <https://udruga-108-brigade.hr/index.php?start=6>
- Fotografija 19.** Spomenik poginulim braniteljima u Domovinskom ratu, Sibinj.....30
 Izvor: Udruga 108. brigade ZNG, <https://udruga-108-brigade.hr/index.php?start=244>
- Fotografija 20.** Spomenik poginulim braniteljima u Gornjoj Vrbi.....30
 Izvor: Općina Gornja Vrba, <https://www.gornja-vrba.hr/procitaj.asp?ID=220>
- Fotografija 21.** Sjećanje na stradalu djecu u Domovinskom ratu u spomen-parku „Prekinuto djetinjstvo“, Slavonski Brod, nekoliko tjedana nakon obilježavanja sjećanja 2022. godine.....34
 Izvor: vlastita fotografija